

CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA REZERVEI FEUDALE ÎN MOLDOVA DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA PÎNĂ LA LEGEA RURALĂ DIN 1864

de GH. PLATON

Constituirea și lărgirea rezervei feudale în Principatele Române este un proces strâns legat de apariția și dezvoltarea producției de mărfuri. Fenomenul se integrează organic în procesul de adaptare a moșiei boierești la producția de mărfuri, în procesul de transformare a acesteia într-o întreprindere producătoare de cereale destinate pieței.

Dezvoltarea pieței interne și apoi antrenarea țărilor române în circuitul pieței internaționale au condiționat apariția și creșterea teritorială a rezervei feudale, singura capabilă să satisfacă cererea sporită de cereale. Apariția acesteia indică destrămarea economiei naturale și prevestește, în același timp, o criză de structură a regimului feudal.

Constituirea și dezvoltarea rezervei feudale a avut implicații directe în întregul complex al relațiilor agrare. Relațiile vechi, corespunzătoare unei producții slab dezvoltate, au fost înlocuite, treptat, cu relații noi care și-au definit din ce în ce mai mult caracterul, pe măsura dezvoltării economiei de schimb.

Dezvoltarea rezervei feudale, în evoluția sa pînă la 1864, cunoaște trei etape principale, care corespund cu etapele adaptării din ce în ce mai complete a moșiilor feudale la producția de mărfuri. În ordinea succesiunii lor, etapele sînt următoarele: cea cuprinsă în perioada de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul Organic, etapa regulamentară și cea reprezentată de perioada în care s-au aplicat așezămintele agrare din 1851. Sfîrșitului fiecăreia dintre aceste etape îi corespunde o legiuire care dă o consacrare juridică unui șir de transformări realizate în practică. În același timp, fiecare din aceste legiuri creează premise noi în vederea unei transformări mai complete.

I. Prima etapă corespunde unei perioade care începe cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea și se încheie cu Regulamentul Organic. Dacă ne fixăm ca punct de plecare sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu înseamnă că această perioadă corespunde, în același timp, cu data cînd s-a constituit și rezerva feudală. Existența ei este atestată într-o perioadă cu

mult anterioară¹. Este incontestabil însă că funcția economică a rezervei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în condițiile intensificării schimbului și a creșterii pieței interne, corespunde unei mai largi dezvoltări a producției de cereale-marfă decît în secolul anterior². Rezerva feudală, la începutul formării sale, și acest lucru trebuie precizat din capul locului, nu a afectat direct dreptul de folosință al vecinilor — deși a dus la apariția unor noi obligații în muncă — ci s-a constituit prin punerea în valoare a unor noi pămînturi care existau cu prisosință³.

Fără îndoială că este greu de precizat întinderea, măcar aproximativă, a rezervei feudale la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cert este însă faptul că ea exista și existența sa nu aducea încă vreun prejudiciu serios dreptului de folosință al țăranilor. În momentul în care însă stăpîinii de moșii încep să producă tot mai mult pentru piață, cînd economia de schimb se dezvoltă și banul devine o formă ideală a avuției, lucrurile capătă o altfel de înfățișare. Constituirea unei rezerve cît mai întinse devine obiectivul principal al boierilor.

Transformările din structura economică au drept urmare schimbări corespunzătoare și în regimul juridic al proprietății. Deși legea nu o indica expres, boierii își exercitau asupra rezervei, în mod practic, dreptul de proprietate absolută. Tendința de a degreva proprietatea de servituțile feudale devine din ce în ce mai evidentă. Spolierile succesive, prin care se manifestă concret această tendință, își găsesc expresia concretă în legislația timpului. În 1792, boierii obțin recunoașterea dreptului de stăpînire absolută asupra pădurilor, iar prin unele așezăminte ulterioare li se confirmă, pe plan teoretic, același drept asupra unei treimi din moșie care fusese transformată, prin acaparare treptată, în rezerva feudală cu drept exclusiv.

Extinderea rezervei feudale s-a făcut, în această etapă, prin limitarea continuă a dreptului de folosință al țăranilor și a avut drept consecință înmulțirea numărului zilelor de clacă. precum și legarea din ce în ce mai completă a țăranului de pămînt. Restricțiile succesive impuse dreptului de strămutare al țăranilor întăresc dependența reală a acestora față de pămînt. Dependența personală, pe care practic legiuirea lui Mavrocordat din 1749 o desființase, este înlocuită cu o dependență reală.

Transformările survenite în structura economică a Moldovei nu sînt ilustrate, de altfel, numai de creșterea rezervei, cu toate implicațiile

¹ Vezi pentru aceasta, C. Cihodaru, *Braniștele și problema apariției rezervei sezoniere în Moldova*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, scrierile a III-a (științe sociale) tom. III, anul 1957, fasc. 1—2, pp. 27—51 și P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Romîne (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, București, 1953, pp. 84—85.

² C. Cihodaru menționează că în sec. al XVIII-lea „ritmul de constituire a rezervei boierești destinate agriculturii a crescut în așa măsură, încît se poate spune că la începutul secolului al XIX-lea această formă de exploatare predomina”, (*op. cit.*, p. 51).

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*

provenind din aceasta și de tendința de degrevare a proprietății de servituțurile feudale. În conformitate cu noile interese ale moșiei, se produc modificări adinci și în natura relațiilor dintre stăpînii de moșii și țărani. Vechilor obiceiuri, corespunzătoare stadiului economiei naturale, li se substituie învoieli noi care urmăresc extragerea unor profituri cît mai mari din valorificarea resurselor moșiiilor luate în ansamblu.

Fixarea prin lege a numărului de zile de clacă și a nartului, adaosurile succesive operate prin așezămintele domnești, precum și tendința de sporire continuă a obligațiilor țăranilor în zile-muncă, fiind o expresie a dezvoltării economiei de schimb, ilustrează, în același timp, și faptul că rezerva feudală a sporit în măsură direct proporțională cu creșterea producției de mărfuri și intensificarea schimbului.

Dezvoltarea rezervei feudale s-a făcut prin diverse căi: prin restringerea dreptului de folosință al țăranilor, prin destelenirea unor noi terenuri sau prin defrișări, prin acapararea pămînturilor țăranilor liberi, proces înfățișat atît de limpede în hrisovul din 1785 precum și prin comasarea moșiiilor, operație care a atras după sine masive rășluiri. Alături de aceste mijloace, care reprezintă mai mult acumulări de natură cantitativă, se observă și tendința de a include în cuprinsul rezervei pămînturile cele mai fertile ale moșiiilor. Procedul este valabil pentru întreaga perioadă care formează obiectul atenției noastre și este frecvent semnalat în documentele epocii.

Ritmul de constituire și de dezvoltare a rezervei precum și funcția economică a acesteia sînt condiționate, printre altele, și de ramura predominantă în economia agrară.

Pînă la începutul secolului al XIX-lea, una din ramurile principale, căreia i se acorda preferință, era creșterea vitelor. De aici, tendința stăpînii de a moșii de a extinde suprafețele de finat, fie în dauna țăranilor, prin limitarea dreptului de folosință a acestora, extins chiar și asupra curăturilor, fie prin impunerea unor noi învoieli, mai oneroase în raport cu cele din trecut. Paralel cu extinderea pășunilor se acordă o importanță tot mai mare și suprafețelor cultivate cu cereale.

Limitele impuse monopolului economic otoman prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi și prin hatîșerifurile ulterioare, ca urmare a războaielor victorioase ale Rusiei, cererea crescîndă de cereale pe piața internă și crearea unui surplus necesar acoperirii trebuințelor Porții, au atras după sine, în chip firesc, extinderea suprafețelor cultivate. Lucrul acesta este reliefat, de altfel, de multe din izvoarele timpului¹.

Lipsa debușeului extern a frînat dezvoltarea producției de grîne dar nu a oprit-o. Suprafețele cultivate cu cereale s-au extins treptat.

Această caracteristică a economiei agrare se reflectă direct și în structura și caracterul rezervei feudale. Așezămintele domnești, dintre care cel mai important în această privință este cel din 1805, nu cuprind

¹ Cf. D'Hauterive, *Memoriu despre starea Moldovei la 1887*, în *Acte și legiuiri vîlvitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. IV, București, 1908, pp. 1—15.

clauze prohibitive cu privire la dreptul de folosință asupra pământului pe care-l au țărani. Excepție fac doar locurile de fînaț și imaș. Limitarea acestora, în raport cu trebuințele minime ale țăranilor, indică în mod clar însemnătatea pe care o prezenta pentru economie creșterea vitelor. De fapt, lucrul acesta se desprinde și din anaforaia boierilor.

Hrisovul din 1805¹ recunoaște dreptul de proprietate absolută a stăpînului asupra unei a patra părți din totalul locului de fînaț. Este un indiciu concludent că una dintre ramurile principale ale economiei agrare o constituia creșterea vitelor. Faptul că dreptul de proprietate absolută îi este conferit stăpînului, mai întii asupra locului de fînaț, este semnificativ în această privință. Aceasta este doar consacrară juridică a unui fapt al cărui precedent trebuie căutat cu mult înainte.

Încercările sistematice de limitare a dreptului de folosință al țăranilor asupra terenurilor cultivabile, așa cum vom vedea în continuare, încep abia în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea. Din hrisovul din 1805 se desprinde doar tendința realizării unei cantități corespunzătoare de cereale, necesară consumului intern precum și vînzării către Poartă.

Limitarea dreptului de folosință asupra fînațului și constituirea unei importante rezerve feudale, nu sînt exprimate însă, de hrisovul din 1805, decît în mod pur teoretic. În realitate, prin repartitia inclusă în hrisov, și documentele dovedesc acest lucru, întinderea de care dispuneau stăpînii se ridica, în majoritatea cazurilor, la mai mult decît a patra parte. Partajul se făcea numai în împrejurări excepționale. Prin acest mijloc, stăpînii au reușit să obțină de la locuitori, în schimbul locului de fînaț, prețuri cu mult mai mari decît în trecut. Stipulația potrivit căreia țăranii care au nevoie de fînaț în plus îl vor putea obține „cu prețul acela care va fi vînzînd [stăpînul] și la alți cumpărători“, este semnificativă. Locuitorii trebuiau să plătească același preț pe care stăpînul ar fi putut să-l obțină în eventualitatea în care și-ar fi arendat moșia. Șantajul acesta a fost cît se poate de profitabil pentru boieri și mănăstiri.

Pe aceeași linie, de obținere a unor avantaje mai mari, se plasează, de altfel, și acțiunile care aveau drept scop restrîngerea dreptului de *protimis* al țăranilor la arendarea moșiilor. Anularea acestui drept în 1815, după ce în prealabil fusese restrîns în 1803, a deschis cîmp liber arendășiei care a accelerat, în general, procesul de acaparare, prin limitarea continuă a dreptului de folosință al țăranilor.

Procesul de constituire și dezvoltare a rezervei feudale, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se desprinde clar din documentele vremii². Vom exemplifica cu o serie de documente privind unele moșii ale mănăstirilor Neamț și Secu, din ținuturile Neamț și Suceava.

¹ *Uricrul*, II, p. 126.

² Documentele pentru sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului următor ne-au fost puse la dispoziție de tov. C. Istrate, cercetător la Institutul de istorie al Filialei din Iași a Academiei R.P.R.

În 1797, la cererea vechilului mănăstirilor, care arăta că unii dintre locuitorii moșiei Galu au câte 12 sau 15 fălci de finaț și numai câte două sau trei vite, ispravnicul de Neamț hotărăște să se ia de la aceștia câte cinci sau șase fălci și să se dea celor care n-au, locurile urmînd să fie împărțite „cu bună cumpăneală”¹.

La 16 septembrie 1798, locuitorii din satele Galu și Largu semnează un zăpis prin care arată că în anii anteriori, cînd ei arendaseră venitul moșiei, luau dijmă, adetiul caselor și iarba „precum ne era voia”. Acum însă, declară în continuare locuitorii, „n-au vrut mănăstirile a mai vinde venitul”. În urma acestui fapt ei au fost nevoiți să contracteze o învoială prin care sînt impuși să renunțe la o parte din locurile deținute anterior. Finațul a fost împărțit „cu analoghisire fiiștecăruia, cu dreptate, după suma vitelor”. Sub amenințarea represaliilor, locuitorii sînt constrînși, pentru moment, să accepte învoiala impusă de vechil².

Încercarea de lărgire a rezervei s-a lovit, în continuare, de împotrivirea dirză a locuitorilor. La cererea starețului, care arăta din nou că aceștia au mai mult finaț, refuză să dea dijmă și își pasc vitele pe locul mănăstirilor fără să se învoiască în prealabil, din care cauză „neavînd mănăstirile unde își face trebuitorul fîn, sînt silite a-l cumpăra iarna cu bani”, domnitorul dispune, la 4 decembrie 1799, ca locuitorii fruntași să primească finaț pentru un număr de 12 pînă la 14 vite, iar acei ce vor avea mai puține, „să li se dea după trebuință, pe câte vite vor avea”. Se dispune de asemenea, ca locuitorii să dea dijmă și să plătească pentru pășunatul oilor. Pentru surplusul necesar de iarbă locuitorii urmează să se învoiască, condițiile învoielii fiind lăsate la latitudinea starețului³.

În urma unei alte porunci domnești⁴, la 12 aprilie 1800, locuitorii sînt siliți să încheie o nouă învoială care conține clauze mai oneroase chiar decît prevedeau dispozițiile domnului⁵. Interesant este faptul că aici apare o precizare din care se desprinde că mănăstirile își rezervasera strict, pentru necesitățile lor, o parte din finaț, nemaimulțumindu-se, ca pînă atunci, numai cu fînul realizat din dijmă. În acest sens, în învoială se menționează textual: „...și finațul ce l-au oprit pentru mănăstiri, să fim datori noi a-l cosi și a-l strînge stoguri oricînd ne-ar porunci vechilul moșiilor”⁶. Apariția rezervei implica deci obligația pentru țărani de a efectua zile de muncă.

¹ Arh. St. Buc., Mănăstirea Neamț, CXXXVI/84.

² *Ibidem*, CXXXVI 10.

³ *Ibidem*, CXXX 65.

⁴ *Ibidem*, CXXXI 34 (porunca din 23 februarie 1800).

⁵ *Ibidem*. CXXXV 8. În învoială sînt incluse satele Galu, Largu, Crăpăturile și Fărcașa. În partea inițială a actului locuitorii arată adevăratele cauze care i-au determinat să accepte condițiile. Ei menționează: „văzînd noi că unele din ponturi ne sînt cu totul împotrivă, mai ales pentru finațuri și pentru cei ce au oi mai multe, pentru care hotărasc ponturile ca neputîndu-ne învoi cu mănăstirea... să avem a ne căuta aiure loc de fînă, am căzut cu multă rugămînte la părintele stareț...” etc.

⁶ *Ibidem*.

Așa cum se desprinde din unele documente ulterioare, locuitorii însă nu s-au supus nici acestei învoielii. Cu scopul de a obține un câștig tot mai mare, în anul 1801, mănăstirile au arendat moșiile menționate, pe termen de trei ani, unui străin, încălcând dreptul de *pro-timisis* al locuitorilor. Situația acestora s-a înrăutățit în mod considerabil. Arendașul le-a impus o serie de noi și grele obligații¹. La expirarea contractului de arendă, în urma stăruinței locuitorilor, mănăstirile încheie o nouă învoială cu aceștia luând ca punct de plecare, în fixarea obligațiilor, normele prevăzute în învoiala impusă de arendaș. În raport cu învoiala încheiată în 1800, aceasta conține stipulații cu mult mai împovăraătoare. De la un leu, suma adetiului este ridicată la doi lei. Se fixează șapte mutări pentru pășunatul oilor cu obligația, din partea locuitorilor, de a da 350 de vedre brinză precum și cite două parale de fiecare stinjen de fin în loc de dijmă. Același preț este fixat și pentru finul realizat în locurile situate în afara mutărilor. Apare în plus, ca un element deosebit, obligația în muncă pe locurile cultivate care aparținuseră arendașului și care trecuseră pe seama mănăstirilor. Ogoarele „care au fost arătura cumpărătorului, să avem a le ara, a le prăși și la bună vreme a le stringe, cu toată osteneala noastră, în coșarele mănăstirii“. Rezerva mănăstirilor se extinsese deci, în acest interval, și asupra unei părți din terenurile arabile. Faptul acesta a atras după sine și înmulțirea obligațiilor în muncă².

O nouă învoială, încheiată la 23 aprilie 1807, agravează și mai mult obligațiile țăranilor. Aceștia sînt siliți, în plus, ca pentru cele șapte mutări, să pună la dispoziția mănăstirii 70 de oameni cu îndatorirea de a coși fiecare cite două zile³. Faptul acesta indică, fără îndoială, extinderea proporțională a rezervei.

Aceeași evoluție, în consolidarea și dezvoltarea rezervei feudale, poate fi urmărită și în cadrul altor proprietăți la sfîrșitul secolului al XVIII-lea⁴.

¹ Locuitorii, în jalba lor, arată următoarele: „Noi urmînd rău cu părinții vechili... în vremea cînd ținea sf. mănăstire moșiile... și de răul nostru supărîndu-se sfîntul sobor, au și dat aceste moși sub stăpînire de mină străină, sub carele fiind noi ca robii... am pătimit în trei ani ca în zece. Arh. St. Buc., Mănăstirea Neamt, CXXXVI/12.

² Locuitorii se mai obligă să mai pună la dispoziția mănăstirilor și un număr de patru scutelnici. (*Ibidem*).

³ *Ibidem*, CXXXVI/14.

⁴ Așa de pildă, la 24 mai 1794, egumenul mănăstirii Slatina se plînge domnitorului că locuitorii satelor Mălini, Rădășeni și Găinești, „cu obrăznicie și putere“ au ocupat tot finatul mănăstirii. Aceasta este nevoită să cumpere fin. S-a ajuns la o situație, menționează prelatul, „încît au rămas ei desăvîrșit stăpîni pe moșiile mănăstirii, de fac ce li-i voia, în putere, și mănăstirea a rămas păgubașă de tot“. Egumenul propune să se dea locuitorilor pășune „după putință, cu analoghie fieștecăruia, ca să nu fie unii lipsiți cu totul și alții să facă fin mai mult pentru neșugătorie“. În conformitate cu această cerere, domnul dispune, la 29 mai 1794, ca mănăstirea „să împartă fieștecăruia... după suma ce vor fi dînd și alți stăpînitari de moși ce vor fi pe acolo“. Locuitorii să fie obligați, în același timp, să presteze cele 12 zile de boieresc sau să dea cite doi lei de casă și să se învoiescă pentru pășunatul oilor. Arh. St. Buc., Mănăstirea Slatina VI/32, 33. Pînă la sfîrșitul secolului rezerva mănăstirii se consolidase și se dezvoltase. La 5 iulie 1799,

Tot mai multe dispoziții cu caracter general limitează dreptul de folosință al țăranilor asupra finațului, fixează cadrul în care trebuiau încheiate învoielile și întăresc dreptul de stăpânire asupra rezervei¹. Pământul țăranilor este limitat la strictul necesar, stăpînilor conferindu-li-se dreptul de a confisca finul realizat în vederea vînzării. Stric-tul necesar însă devine, cu timpul, din ce în ce mai redus, deoarece numărul de vite în raport cu care se acorda finațul și imașul este diminuat continuu. În finațul atribuit locuitorilor sînt incluse și cură-turile făcute de aceștia².

La începutul secolului al XIX-lea, așa cum se desprinde și din documentele analizate mai sus, rezervele proprietăților mănăstirești din regiunea de munte a Moldovei erau solid constituite și înglobau în ele o mare parte a pămînturilor.

Dacă pentru regiunea de munte faptul acesta se observă mai ușor, deoarece documentele sînt grupate și se succed, pentru restul Mol-dovei fenomenul este mai greu de urmărit. Din documente disparate, dintre care unele au valabilitate generală, se pot trage totuși unele concluzii importante.

Necesitatea unei producții cerealiere sporite, ca urmare a dezvoltării pieței interne și a limitării monopolului otoman, a atras după sine și constituirea unei rezerve destinate special culturii cerealelor. Fixarea numărului zilelor de clacă, încercările continue de sporire a acestora și înmulțirea în general a obligațiilor țăranilor, incluse în așezămintele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, demonstrează evi-dent creșterea rezervei feudale care, în această epocă, a afectat în mod serios dreptul de folosință al țăranilor și asupra terenurilor cul-tivabile.

Începînd din deceniul al doilea al secolului al XIX-lea, mai ales, informațiile documentare în legătură cu limitarea dreptului de folo-

ispravnicul de Suceava, la cererea egumenului, care arătase că sătenii din Mălini „nein-cetat merg și supără cerînd finaț, zicînd că n-au deagiuns”, trimite un cinovnic la fața locului pentru a face izvod de numărul oamenilor și al vitelor posedate de aceștia și a împărți finațele în felul următor: frunțașului cite 5 fâlcii, mijlocașului 3, iar codașului 1½ fâlcii, „iar neagiungîndu-le în finațele ce pînă acum au avut... s-au îndatorit cuvioșia sa să le împlinească *din finațele mănăstirii*. Iar întimplîndu-se de a rămîne din finațele ce ei au avut pînă acum, din suma împărțirii, acel finaț să rămîie a sfintei mănăstiri”. Se dau dispoziții, de asemenea, de a se măsura și ogoarele locuitorilor. Acad. R.P.R., CLXXXVII-223. Tendința egumenului de a reduce continuu pămîntul dat spre folosință țăranilor, în favoarea rezervei mănăstirii, determină intervenția autorității centrale care dispune ca acesta să oprească finaț „numai pentru vitele mănăstirii, iar nu să eie finațul cu totul a oamenilor” *Ibidem*, CLXXXVII/185.

¹ Așa spre exemplu, într-o dispoziție referitoare la această problemă, dată de căma-cami, la 7 iulie 1801, se menționa, printre altele, că „după ce se va da locuitorilor tre-buincioasa iarbă, să rămîie și stăpînului moșiei ca să-și facă fin pentru trebuința sa, iar nu să împartă toată iarba și să rămîie stăpînul lipsit de fin”. Arh. St. Buc., Mănăstirea Pingărați III/173.

² *Ibidem*, Mănăstirea Cașin III/6, 7, Mănăstirea Sf. Sava-Iași, XXIV.11, Mănăstirea Eistrița II 37, Mănăstirea Slatina V/34.

sintă al clăcașilor și cu înăsprirea obligațiilor acestora, devin tot mai numeroase.

La începutul secolului al XIX-lea, probabil, rezerva feudală cuprinsese în limitele sale o bună parte din pământurile deținute de țărani. Țăranii de pe moșia Faraoni, de pildă, se plîng că noul stăpîn „le-a strămutat toate obiceiurile”¹. Boierii cer, în 1806, și țarului Rusiei, ca țăranii să fie impuși să presteze 36 de zile de clacă pe an sau fiecare membru al unei familii să facă un număr de 12 zile². Starea de spirit a țăranimii moldovene, la începutul secolului al XIX-lea, stîrnește vii îngrijorări³.

Un document din 6 aprilie 1814, prin care domnia reglementa litigiile dintre locuitorii satelor Ghermănești, Podoleni, Cozmești și Mojna, din ținutul Fălciu, cu egumenul mănăstirii Fîstici, prevede împărțirea pământului de fînaț și de hrană în patru părți⁴. Procedul cu privire la împărțirea locului de fînaț în patru, din care o parte urma să revină stăpînilor de moșii, inclus în hrisovul din 1805, fusese deci extins și asupra terenului cultivabil. Prevederea este importantă și indică faptul că rezerva feudală se consolidase într-o măsură însemnată. Nu după multă vreme, extinderea acesteia ne este atestată de mulțimea mențiunilor potrivit cărora moșiile urmau să se împartă în trei părți. Prima informație în această privință, cunoscută pînă acum, este din 14 noiembrie 1819⁵. Începînd cu anul 1820, măsura aceasta este aplicată frecvent în rezolvarea litigiilor dintre stăpînii de moșii și țărani.

Deposdarea țăranilor de pămînt este atestată de mulțimea jalbelor acestora în care sînt denunțate asupririle stăpînilor și arendașilor. Limitarea locurilor de hrană formează obiectul principal al plîngerilor⁶.

Măsura potrivit căreia moșiile strîmte urmau să fie împărțite în trei părți și în virtutea căreia se recunoștea stăpînilor dreptul de dispoziție nelimitată asupra unei a treia părți, oferea acestora posibili-

¹ *Uricarul*, XX, p. 201. În jalbă lor, din 14 decembrie 1805, locuitorii arată domnitorului că „văzîndu-ne într-atite supărări și strîmtori, o seamă vrea să se împrăstie, iar cîțiva se gîtea să vie, ca la 100 de oameni, să jeluiască mării tale”.

² R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău în „Analele Academiei Romine și memoriile secției istorice”, seria a II-a, tom. XXXI, p. 438.*

³ V. A. Urechea, *Istoria Romînilor*, seria 1800—1834, tom. XI, București, 1900, pp. 24—27.

⁴ Arh. St. Iași, Documente, Pachet 416,94. Egumenul s-a plîns împotriva locuitorilor care n-au vrut să presteze cele 12 zile de clacă. Mai mult decît atît, „vrînd mănăstirea a-și face arătura trebuincioasă, ar fi oprit plugurile ce le-ar fi avut tocmită cu bani și nu au îngăduit să are, ridicînd și zurba, vrînd a bate vechiile mănăstirii, făcîndu-se de sine volnici pe aceste moșii, stricînd fînațul cu arăturile”. Locuitorii țin mai multe vite „decît se cuvine unui locuitor” și încalcă dreptul de monopol al mănăstirii. În porunca domnească se prevede ca locuitorii să țină un număr limitat de vite : 12 frunțașul, 6 mijlocașul și 4 codașul.

⁵ I. Ciubotaru, *Precizări în legătură cu documentul din 10 martie 1828 privind relațiile dintre proprietari și țărani în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria istorie, anul IX, fasc. 1—2, 1958, pp. 139—140.

⁶ Dintr-o singură condică a Vistieriei rezultă că, în cursul anului 1820, au fost primite un număr considerabil de jalbe. Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 6.

tatea de a-și lărgi continuu partea pe care legiuirea, în mod teoretic, le-o atribuia. Și într-adevăr, pornind de la această dispoziție, stăpînii de moșii vor continua acțiunea de acaparare. În numai cinci ani, de la 1814 la 1819 — așa cum se desprinde din documentele citate mai sus — aceștia își extinseseră mult dreptul de proprietate în dauna țăranilor, lărgindu-și și consolidându-și rezerva. Cu începere din 1820, așa cum am mai arătat, documentele menționează frecvent cazuri de partaj în trei a moșiilor¹. Data documentului oficial care a consacrat starea aceasta de lucruri nu este cunoscută încă. Cu siguranță însă că ea se plasează în timpul sau în perioada imediat anterioară anului 1819².

În general, pînă acum, s-a admis că această regulă ar fi fost stabilită de așezămîntul din 1828 al lui I. S. Sturza. În realitate însă, în afară de mențiunile documentare pe care le-am indicat, hrisoave prin care procedeul acesta este arătat ca fiind aplicat, se cunosc încă din anul 1823³. Documentul din 1828 reproduce doar ponturile mai vechi și se referă la un caz particular.

La începutul deceniului al treilea tendința de limitare a pămînturilor țăranilor și înăsprirea obligațiilor de muncă ale acestora, devin tot mai evidente. Domnia este nevoită să intervină adeseori în favoarea locuitorilor⁴.

Frămîntările țărănești, expresie a noii stări de lucruri, iau o amploare neobișnuită⁵. Un document din 18 februarie 1828, emanat din cancelaria domnului, exprimă concret situația care se crease în domeniul relațiilor agrare. În text se menționează, printre altele, următoarele: „cei mai mulți din orîndatorii moșiilor, cu ră obișnuință, silnicesc pe locuitori peste cuprinderea ponturilor boerescului și a învoielilor ce vor fi avînd, strîmtorîndu-i și cu nedarea locului trebuincios de hrană și la împărțirea ogoarelor, rămîind unii fără să-și facă hrana trebuincioasă“⁶.

Paralel cu reducerea locului de hrană și cu înmulțirea obligațiilor în muncă se accentuează și legarea țăranului de pămînt prin interzicerea dreptului de strămutare. Întărirea dependenței reale, ca un pri-

¹ Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 6, f. 100 v., 104 etc.

² Într-o carte domnească, adresată ispravnicului de Bacău, la 18 aprilie 1820, referitoare la împărțirea locurilor de hrană locuitorilor de pe moșia Comănești, sînt menționate asemenea „ponturi“. *Ibidem*, f. 107. Vezi și f. 90.

³ I. Ciubotaru, *op. cit.*

⁴ Așa, spre exemplu, la 29 aprilie 1820, domnul admonestează aspru pe ispravnicii ținutului Fălciu, deoarece mulți dintre bejenării din ținut au fugit sau sînt pe punctul de a trece în Țara Romînească. Cauza principală, așa cum se desprinde din document, este următoarea: „...pe moșiile unde sînt șezători, lăsînd că stăpînii moșiilor nu le dau loc de hrană, dar apoi cu zilele boerescului și cu alte multe feluri de asupriri, îi supără pînă unde nu mai pot suferi“. Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 6, f. 118.

⁵ Foarte numeroase cazuri sînt relatate în Arh. St. Iași, condicele lit. K'418, 114, 116 etc.

⁶ *Ibidem*, tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, f. 28—29 („carte gospod. pe la ținuturi pentru datoriile ce au să pîzască dregătorii spre buna statornicia lăcuiitorilor“, pct. 6).

vilegiu conferit clasei dominante, este confirmată expres în actul din 1827 cunoscut sub denumirea de Sobornicescul hrisov¹.

În general deci, în preajma Regulamentului Organic, se ajunsese la următoarea situație de fapt: rezerva feudală era puternic consolidată. Prin adaosuri succesive, asupra cărora am stăruit, ea cuprindea, în mod teoretic, cel puțin a treia parte din totalitatea pământurilor. Ținând seamă de faptul că împărțirea în trei se aplica numai în cazul în care moșia era neîncăpătoare, putem presupune că, în realitate, stăpînii de moșii dispuneau, în general, de suprafețe mai întinse.

Procesul de constituire și de consolidare a rezervei s-a efectuat paralel și a condiționat limitarea succesivă a dreptului de folosință al țăranilor asupra locurilor de fînaț, imaș și cultură, precum și înmulțirea obligațiilor în muncă ale acestora. În același timp se consolidează monopolurile feudale precum și dreptul de stăpînire absolută asupra pădurilor.

Rezerva s-a constituit, în general, în corp aparte, limitîndu-se și separîndu-se de loturile țăranilor².

Creșterea continuă a rezervei implica necesitatea tot mai mare de brațe de muncă. Munca de clacă, impusă țăranilor în cadrul obligațiilor stabilite prin ponturi, nu mai era suficientă pentru acoperirea tuturor necesităților acesteia³. De aici izvorăște tendința boierilor de a ridica continuu și nemăsurat numărul zilelor de boieresc, pe de o parte, iar pe de alta, de a extinde sistemul învoielilor. Aceleași cauze

¹ *Uricarul*, II, p. 209 și D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 68. În document se menționa textual că „locuitorii ce vor fi pe moșiile boierești, mănăstirești și a altora, nu pot avea voie a să rădica fără voia stăpînului și pururea fugarii de acest fel să vor rădica fără voe, să fie aduși la urmă și certaiți”. Tendința de legiferare a acestui drept, conferit clasei dominante în 1827, este mai veche. Semnificativ, în această privință, este un document din 15 aprilie 1803, prin care domnitorul Al. Moruzi comunica boierilor hotărîrea sa în această privință. În document se menționează următoarele: „fiindcă prin anaforaua d-voastră, ce ați dat domniei mele, faceți cerere să se legiuască ca țăranii să nu poată a se muta de pe o moșie pe alta... poruncim... ca să vă adunați... la un loc și socotind chiriurile cuviincioase care se cade a se pune în lucrare spre paza nestrămăturii țăranilor de la o moșie la alta, cum și pentru acei care la moșiile ce se află șezători, sînt strimtorați și n-au loc îndestul de hrană și nevoia îi silește a se muta la moșii mai largi... după cum veți socoti după toată cuviința a să urma, prin anafora să faceți arătare pe larg...”. Arh. St. Iași, Documente, Pachet 416/72.

² În hrisovul din 1805, în această privință, se stipulau următoarele: „pentru arături și sămănături, să nu fie slobozi locuitorii a face împrăștiate arături, pricinuind cu aceasta stricăciuni la finețe și moșii, ci cu îndestulare să-și aibă ei țărinele lor într-o parte a moșiei, semănînd unul lîngă altul”. D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 57.

³ Pentru a suplini această lipsă, boierii recurg și la un alt procedeu. Deși stăpînitorii de moșii li se recunoștea dreptul ca în raport cu întinderea moșiei sau rangul de boierie să scutească un număr de oameni care, în schimbul unor avantaje de natură fiscală, trebuiau să stea la dispoziția acestora, boierii, prin abuz, scuteau un număr cu mult mai mare de asemenea oameni. Situația acestora ca urmare a multiplelor obligații impuse era deosebit de grea. Gravitatea și consecințele acestor abuzuri au ieșit la iveală, în mod deosebit, cu prilejul cercetărilor efectuate de comisiile de revizie, instituite de Kisseleff, în anul 1830. Cf. Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova și activitatea lor în anii 1830—1831*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, București, 1957.

determină întărirea dependenței reale, prin legarea țăranilor de pământ și interzicerea dreptului de strămutare.

Paralel cu dezvoltarea rezervei, ca o expresie a transformărilor care se efectuaseră în structura economică a moșiei, boierii tind să realizeze schimbări corespunzătoare și în regimul juridic al proprietății. Aceștia caută să le „libereze de servituțile feudale, pe care obiceiul le crease în folosul locuitorilor moșiei“, cu scopul de a-și instaura „un drept de proprietate burghez-capitalist asupra unor bunuri, asupra cărora n-aveau decît titluri feudale“¹. Evoluția aceasta este desăvîrșită prin hrisovul din 1827 al lui I. S. Sturza, care „proclamă proprietatea sacră și inviolabilă“². Deși hrisovul nu a substituit dreptul burghez celui feudal, deoarece proprietatea rămînea încă grevată de o serie de servituți, printre care cea mai importantă era aceea potrivit căreia proprietarul trebuia să dea în continuare pământ în folosință țăranilor, el a însemnat totuși un important pas pe această cale. Recunoscînd drepturile conferite anterior, întărindu-le și lărgindu-le, actul a creat premisele necesare în vederea unor transformări juridice în regimul proprietății.

Privilegiile conferite boierilor și proprietății boierești prin Sobornicescul hrisov au permis, în largă măsură, transformarea legiuirii care avea să fie Regulamentul Organic într-un puternic instrument al dominației de clasă a acestora.

II. Cea de-a doua etapă în evoluția și dezvoltarea rezervei feudale, corespunde cu epoca Regulamentului Organic și se încheie o dată cu aplicarea așezămîntului agrar din 1851.

Desființarea monopolului economic otoman, în urma tratatului de la Adrianopol, și deschiderea debarșurilor externe pentru grînele romînești au creat condiții extrem de favorabile pentru dezvoltarea producției cerealiere.

Regulamentul Organic a legiferat și a dat o formă juridică cuprinzătoare și definitivă tuturor avantajelor create marii proprietăți de dispozițiile și așezămintele anterioare. În primul rînd, legiuirea a conferit proprietarilor — noua calitate care este recunoscută stăpînilor de moșii — dreptul de a dispune în mod liber și absolut de o treime din moșii. Avantajele conferite proprietății de Regulament îl îndreptăteau pe marele boier C. Conache să socoată dreptul cîștigat ca „sfinț și ferit de tot felul de silă“³, iar pe logofătul Lupu Balș să declare că legiuirea, „după trecere de veacuri... au întors moldovenilor dreptatea proprietății și respectul pravilei“⁴.

¹ A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie“, București, 1956, p. 139.

² *Ibidem*, p. 138.

³ *Ibidem*, p. 139.

⁴ G. h. Platon, *Cu privire la pribegirea locuitorilor din Moldova în anul 1834*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza din Iași»“, secțiunea a III-a (științe sociale), tom. IV, anul 1958, p. 57.

Regulamentul Organic, în același timp, a consolidat și a extins considerabil rezerva boierească. Acest lucru s-a realizat prin două mijloace: prin „abolirea dreptului de folosință nelimitat, pe care țărani îl aveau asupra locurilor libere“, necultivate¹, și prin o masivă reducere a terenurilor cultivabile ce le aveau în folosință, reducere care a rezultat din noua repartiție a pământurilor.

Analiza comparativă a hrisovului din 1805, precum și a prevederilor Regulamentului Organic, în această privință, duce la următoarele rezultate:

Hrisovul lui Moruzi din 1805²

- I Săteanul frunțas :
13 fâlci și 30 prăjini.
II Săteanul mijlocaș :
9 fâlci și 40 prăjini.
III Săteanul codaș :
5 fâlci și 40 prăjini.

Regulamentul Organic.

- I Pentru locuitorul cu 4 boi și o vacă :
5 fâlci și 30 prăjini.
II Pentru locuitorii cu 2 boi și o vacă :
3 fâlci și 70 prăjini.
III Pentru locuitorii fără vite :
2 fâlci și 30 prăjini³.

Cu toată lipsa de precizie, de situațiile diferite în raport cu care se acorda pământul, precum și deosebirile existente între categoriile de țărani, în cele două legiuiri, situația de mai sus oferă totuși o imagine sugestivă a proporțiilor luate de procesul de acaparare.

Regulamentul Organic, extinzând rezerva boierească, a asigurat acesteia, în același timp, și brațele precum și cantitatea de muncă necesară. Lucrul acesta a fost realizat prin legarea clăcașilor de moșie și prin fixarea unei norme de muncă ce depășea cu mult posibilitățile fizice ale unui om. Prin acest mijloc, cele 12 zile de clacă s-au transformat, în realitate, în 72 sau 84, așa cum evalua N. Bălcescu sau I. Ionescu de la Brad. Cu drept cuvânt, K. Marx a definit legiuirea ca un „codice al muncii de clacă“. Regulamentul „a codificat șerbia, cu tot cortegiul ei de abuzuri, violențe și cruzimi“⁴.

Faptul că Regulamentul legifera sistemul împărțirii moșiilor în trei părți, din care două urmau să fie date în folosință țăranilor iar o parte era atribuită proprietarilor, ar putea duce la înțelegerea greșită că, în general, în întreaga perioadă în care această legiuire s-a aplicat, raportul între rezerva boierească și loturile țăranilor s-ar fi exprimat invariabil, prin proporția unu pe doi. În realitate însă, lucrurile se

¹ A. și G. h. Oțetea, *op. cit.*, p. 139.

² Deși hrisovul nu dispune decît de repartizarea locului de finaț și imaș, în calculul făcut de boieri în 1833, este inclusă, în mod arbitrar, se pare, și suprafața de teren arabil care revenea fiecăreia dintre categoriile de locuitori. Suprafața aceasta este inclusă în totalul general. Vezi „Analele parlamentare ale României“, tom. III, p. a II-a, București, 1893, p. 405.

³ Vezi și V. Popovici, *Cauzele mișcărilor țărănești din Moldova oglindite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, seria a III-a (științe sociale), anul V, nr. 3—4, 1954, p. 456.

⁴ A. și G. h. Oțetea, *op. cit.*, p. 141.

prezintă altfel. Explicația poate fi dată, de altfel, numai pe cale pur logică. Măsura era aplicabilă numai în cazul în care moșia era strîmtă și locuitorii refuzau să contracteze învoielii de altă natură cu proprietarul. În asemenea cazuri se recurgea la prevederile ponturilor care aveau valabilitate generală numai în măsura în care se apela la ele. Făcînd abstracție de anumite regiuni sau de unele cazuri particulare, în general, majoritatea moșiilor dispuneau de întinderi mari de pămînt. Slaba densitate a populației, cu toate că existau excepții provenite din repartizarea neproportională a acesteia, nu făcea necesară împărțirea în trei decît în cazuri care pot fi socotite drept excepționale. Majoritatea proprietarilor împărțind loturile țărănilor, conform dispozițiilor regulamentare, rămîneau cu suprafețe de pămînt, incluse în rezervele proprii, care depășeau cu mult întinderea de o treime.

Regulamentul Organic a creat condiții favorabile pentru adaptarea proprietății boierești în conformitate cu necesitățile pieței, pentru transformarea acesteia în întreprindere producătoare de cereale-marfă. Constituirea unei întinse rezerve boierești este, printre altele, un indiciu concludent în această privință. Existența rezervei însă nu înseamnă, în același timp, și rezolvarea problemei. La începutul perioadei regulamentare, cel puțin, proprietarii nu dispuneau nici de inventar propriu, nici de capital și nu aveau nici priceperea necesară pentru a-și lucra, prin mijloace proprii, pămînturile. Mai mult încă, pe piața internă, datorită existenței relațiilor feudale, nu era o forță de muncă liberă, capabilă să satisfacă multiplele cerințe ale întinsei rezerve feudale. De aici, necesitatea pentru proprietari de a folosi, aproape în mod exclusiv, la început, inventarul și forța de muncă a țărănimii clăcașe. Această necesitate și-a găsit expresia concretă în Regulament în prevederile cu privire la învoielii.

Dată fiind întinderea rezervei, munca de clacă, cu tot sporul considerabil prevăzut de lege, nu putea satisface, în întregime, toate necesitățile domeniului. Necesitatea, dar de natură diferită, i-a determinat, atît pe proprietari, cît și pe țărani, să recurgă la învoielii, care au constituit baza generală de reglementare a relațiilor agrare în întreaga perioadă a Regulamentului Organic.

Lipsa de pămînt, pe care așezămîntul li-l redusese la jumătate, îi determină pe locuitori să contracteze învoielii, pentru a-și completa suprafețele necesare hranei. Aceasta însă presupunea asumarea unor obligații care depășeau cu mult pe cele prevăzute în ponturi. Țăranii au fost nevoiți să le accepte pentru a-și asigura existența.

Obligațiile prevăzute în Regulament constituiau pentru proprietari baza de pornire în alcătuirea învoielilor. Acest aspect ne ajută să înțelegem mai bine caracterul de clasă al legiurii și măsura în care, prin intermediul acesteia, boierimea și-a întărit dominația de clasă

Slujindu-se de învoielii care, în anumite cazuri, potrivit dispozițiilor așezămîntului aveau caracter de obligativitate pentru locui-

tori¹, proprietarii au restrîns continuu dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, chiar sub limitele prevăzute de Regulament. Procesul de acaparare, care s-a desfășurat fără întrerupere în etapa analizată, a atins punctul maxim spre sfîrșitul perioadei regulamentare, în preajma aplicării așezămîntului agrar din 1851.

Rezerva feudală nu s-a extins însă numai pe seama loturilor deținute de țărani, ci și prin punerea în valoare a noi pămînturi, prin desțelenirea acestora sau prin defrișări. Suprafața cultivabilă, așa cum remarcă N. Suțu, a crescut mereu în epoca Regulamentului Organic. Numai într-un interval de 12 ani, între 1838 și 1849, potrivit afirmațiilor acestuia, suprafața cultivată s-a extins treptat și a crescut cu o treime². Fără îndoială că o parte din aceste pămînturi, în raport cu creșterea proporțională a populației, au fost date spre folosință țăranilor, în cadrul prevederilor incluse în ponturi. Cea mai mare parte însă, așa cum o dovedește materialul statistic, au fost incluse în pămînturile boierești, care se detașează, tot mai distinct, de loturile date în folosință țăranilor.

* * *

În întreaga epocă a Regulamentului Organic, principalul obiect al plîngerilor țăranilor îl constituie lipsa locului de hrană și înmulțirea obligațiilor în muncă. Situația aceasta izvora direct din dispozițiile potrivit cărora loturile date spre folosință țăranilor fuseseră reduse în favoarea rezervelor boierești, pentru lucrarea cărora era necesară o însemnată cantitate de muncă suplimentară.

Proteste ale țăranilor, împotriva noii stări de lucruri, se fac simțite imediat după intrarea în vigoare a legiurii.

Așa, de pildă, locuitorii satului Golăești, se plîng Departamentului din Lăuntru, la 9 mai 1832, că arendașul „ne-au spars din ogoarele noastre ce le-am avut, luîndu-ne și fînațul, făcîndu-le arături boierești, de nu avem alții unde să arăm. Ne-au strîmătorit cu totul — declară în con-

¹ Articolul 121 stipula printre altele: „dacă locuitorul va avea mai multe vite sau dacă el va voi să are mai multă parte de loc, decît i se dă, pentru acel prisos se va alcătui, prin bună învoire, cu proprietarul... asămînea și locuitorii sînt datorii a da ajutor proprietarului la locurile ce proprietarul ar putea ca să facă pe moșia sa... prin bună învoială și cu plată după prețurile politice”. D. C. Sturza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 123. (Sublinierea este a noastră). Dovada că învoielile aveau, în general, un caracter obligatoriu, ne este oferită și de următorul exemplu: în urma plîngerii arendașului țărgului Ștefănești, care arăta că zilele boierescului datorate de locuitori nu sînt suficiente pentru a strînge pîinea albă, se hotărăște: „dacă zilele boierescului nu vor fi îndestule de a să pute întîmpina stringerea pîinii, sînt datorii lăcutorii șazătorii pe moșie a aduna pîinea cu plată... ce să vor învoi cu stăpînul...”. În eventualitatea cînd nu se vor putea înțelege, „atunci rămîind a să hotări de ocîrmuire plata... ce li să va qăsi de cuviință și într-un cuvînt, datorii sînt lăcutorii... a strînge pîinea de pe cîmp”. Arh. St. Iași. tr. 1759, op. 2008, nr. 148, f. 80.

² N. Suțu, *Opere economice*, Editura Științifică, București, 1957, pp. 171, 180, 182—183.

tinuare locuitorii — de nu avem unde să ne hrănim, vroidnd a ne lua și ogoarăle celor care au murit de holeră, care în locul lor au născut alții“. Locuitorii menționează în încheierea jalbei lor că „după cum d-lui vroeste acum, noi nu vom pute trăi și vom fi peritori de foame“¹.

De asemenea, locuitorii satului Hriața, din ținutul Hirlău, se opun să primească pământul în conformitate cu prevederile Regulamentului, declarind că „nu vor ieși la măsură ca să primească numai acel hotărît loc, fiind de nemulțămire lor și că vor stăpîni locurile precum pînă acum le-au avut“².

Frământările și răscoalele țărănești, care au deschis epoca Regulamentului Organic în Moldova, și care se plasează între anii 1831—1834, sînt provocate mai ales, așa cum rezultă din cercetările comisiilor de anchetă, de cauzele menționate mai sus³.

Așa, spre exemplu, în raportul înaintat Sfatului ocirmuitor, la 31 mai 1834, vornicul Lupu Balș, însărcinat cu cercetarea cauzelor frământărilor țărănești din ținuturile din sudul Moldovei, arată că 23 de sate din cuprinsul ținutului Covurlui, sînt pe punctul de a se strămuta, „pentru greutatea așezăminturilor noi“. „Mai toate satele acestui ținut — menționează în continuare boierul — se află într-o legătură și alcătuire deopotrivă, care privește cu stăruință la singura micșorare și îngiosirea lucrului boerescului, în mărginirea numai de 12 zile proaste“. Boierul este nevoit să propună măsuri extraordinare „ca nu cumva veninul să se lățească și la celelalte ținuturi“. Aceste măsuri sînt cerute de boier pentru că „răul să înfătoșase, cu adevărat, în cel de pe urmă grad“.

Din raport reiese, de asemenea, lipsa locului de hrană și multiplele obligații la care sînt supuși locuitorii, în special prin mijlocirea învoielilor⁴.

Din raportul lui Teodor Balș, însărcinat cu cercetarea ținuturilor aflate în nordul Moldovei, rezultă, de asemenea, puternicele nemulțumiri

¹ Într-o nouă jalbă, adresată isprăvniceiei ținutului Iași, la 1 septembrie 1832, locuitorii arată că muncesc mai mult decît prevede așezămintul : „toată ziua muncim și nici noaptea nu avem odihnă“. De asemenea, „tot finațul feciorilor boierești l-au luat d-lui și au luat din delnițele noastre și le-au dat lor iarbă, rășluindu-ne astă primăvară și din arăturile ce am avut mai înainte“. În încheiere, locuitorii își manifestă deschis hotărîrea de a se strămuta : „mai urmînd aceste vreme îndelungată, ne vom sparge tot satul, căci nu sîntem vrednici a mai răbda unele ca aceste“. Arh. St. Iași, tr. 1759, op. 2008, nr. 148, f. 29v.—30.

² *Ibidem*, tr. 256, op. 281, nr. 474 — raportul isprăvniceiei de Hirlău, adresat Departamentului din Lăuntru, la 15 martie 1834. Interesantă, din cuprinsul raportului este și mențiunea potrivit căreia nesupunerea este manifestată doar de unii dintre locuitori „care au (pămînt) de prisos, încît unii au vîndut din ogoarele lor pe la locuitorii megieșitelor moșii, dar cei mai mulți, care sînt lipsiți, să mulțămesc să aibă după pravilă...“. Cazurile de acest gen sînt foarte numeroase. Vezi și tr. 726, op. 813, nr. 2109, f. 10, 13 (conflictul dintre locuitorii moșiei Ferești-Vaslui, cu proprietarul, din vara anului 1833).

³ V. Popovici, *op. cit.* ; Gh. Platon, *Cu privire la pribegirea locuitorilor din Moldova în anul 1834, loc. cit.*

⁴ Arh. St. Iași, tr. 256, op. 281, nr. 604, f. 17—24.

provocate de dispozițiile Regulamentului¹. Se desprinde, în mod egal, și faptul că țăraniii au fost constrinși să încheie, în majoritatea cazurilor, învoielii oneroase, cu scopul de a compensa lipsa pământurilor necesare hranei.

În întreaga perioadă în care s-a aplicat Regulamentul Organic, așa cum am arătat, prin diferite mijloace, rezerva feudală s-a extins. Creșterea acesteia, deși nu s-a făcut exclusiv pe baza limitării dreptului de folosință al țăranilor, a afectat în mod serios acest drept. Situația provocată de evoluția acestui proces, a devenit cu atât mai critică cu cât în intervalul de timp de la 1832 pînă la 1851, populația a sporit simțitor. Terenurile date în folosință țăranilor nu au crescut însă, în raport direct cu creșterea numerică a acestora. Sporul populației a atras după sine limitarea și mai accentuată a dreptului de folosință. Extinderea rezervei feudale s-a făcut treptat și continuu. Suprafața dată în folosință țăranilor, dacă a crescut la început într-o măsură puțin sensibilă, a rămas, în general, staționară, iar spre sfîrșitul perioadei regulamentare a înregistrat o scădere care se va accentua și mai mult sub regimul așezămîntului din 1851. Extinderea rezervei determină restrîngerea continuă a suprafețelor folosite de țărani. În același timp, obligațiile țăranilor au urmat un curs mereu ascendent. Procesul acesta, în aparență contradictoriu, indică adaptarea din ce în ce mai completă a moșilor feudale la necesitățile pieței. El se desfășoară paralel și este determinat de necesitatea producerii unei cît mai mari cantități de cereale, necesară atât consumului intern, cît mai ales exportului. Rezerva feudală este adaptată tot mai mult acestei cerințe. Dijma nu mai joacă nici un rol. De altfel, ea va fi desființată formal la sfîrșitul anului 1848 și va fi înlocuită printr-o prestație corespunzătoare în muncă.

Este foarte dificil să urmărim desfășurarea acestui proces în toate detaliile lui, în întreaga perioadă regulamentară. Ar însemna, de fapt, să tratăm problema țărănească în toată complexitatea ei, cu multiplele și variatele aspecte care le prezintă.

În toate documentele care se referă la reglementarea relațiilor dintre proprietari și țărani, precum și în acelea în care sînt relatate frămîn-

¹ Referindu-se, de pildă, la situația din ținutul Dorohoi, acesta arată că „pentru lucrul boerescului, după publicarisirea pravilelor nouă, unii din proprietari și posesori, vroid a le pune în lucrare, locuitorii s-au arătat în nemulțămire, unii pentru strîmtoare locului, alții pentru sporirea lucrului, și mai cu din adins satele... (sînt indicate 19 sate), în urma căria, mijlocindu-se măsuri împăcăluitoare, s-au liniștit prin bună alcătuire, rămîind unele din sate, pe acest an, în locurile ce le-au avut și să lucreze stăpînului ceva mai cu sporire decît în anii trecuți. Iar alte sate au făcut în scris învoielii, afară de satele Coțușca și Tătărășeni, care nesupuindu-se nici într-un fel, nici în altul, s-au lăsat pe anul acesta în alcătuirile de anii trecuți...”. Asupra situației din satul Crasnaleuca se face mențiunea că „de către proprietarul de acolo, stricîndu-li-să învoiala ce au avut în anii trecuți, pe anul curgător au făcut alta foarte împovărătoare pentru locuitori, la care au fost siliți ei din pricină că trecea vremea lucrării pămîntului și proprietarul nu le slobozea locurile de hrană pâr nu s-au învoit după cererea sa”. Boierul face statistica satelor care lucrează după învoielii sau după ponturi și scoate în evidență, prin exemplificări, utilitatea învoielilor în conformitate cu care locuitorii au posibilitatea să primească mai mult pămînt decît prevederile regulamentare. Aceasta, în schimbul unei sporiri proporționale a obligațiilor în muncă.

tările și mișcările țărănești, apare ca un lait-motiv, drept cauză principală a disensiunilor și frământărilor maselor, lipsa de pământ și greutatea obligațiilor în muncă, ce însoțeau și erau obiectiv determinate de creșterea rezervei feudale. Ne vom mărgini să stăruim doar, pentru a reliefa unele aspecte ale acestei probleme, asupra perioadei cuprinse între anii 1846—1849, pe care o socotim ca o perioadă de vîrf a etapei analizate, în procesul de consolidare și extindere a rezervei și de limitare a întinderilor de pământ atribuite țăranilor spre folosință. În perioada următoare, sub regimul așezămîntului din 1851, acest proces se va adînci și mai mult.

Cererile țăranilor, prin care aceștia se plîng că nu au suficient loc de hrană și că proprietarii sau arendașii le rășluiesc din pămînturile lor, sînt foarte numeroase și demonstrează, în mod evident, că procesul de acaparare căpătase o extensiune generală. Trebuie reținut faptul că restrîngerea se opera nu prin reducerea pămîntului țăranilor la suprafețele stabilite de Regulament. Dispozițiile acestuia serveau doar ca punct de plecare în vederea efectuării unor noi restrîngeri sau rășluiri.

Jalbele din care rezultă că locuitorii nu au întinderile de pămînt prevăzute de legiuire, însă sînt siliți să îndeplinească toate obligațiile prevăzute de acesta, sînt frecvente.

Așa, de pildă, locuitorii satului Dolhasca, din ținutul Suceava, se plîng, în martie 1846, că „pe pămîntul de un pont de gospodar ne hrănim trei gospodari... iar cu boerescul ne-au încărcat mai mult peste pont de am făcut”¹. Locuitorii satului Călienii, din ținutul Putna, într-o cerere adresată proprietarului, la 8 aprilie 1847, arată că satul lor, care „s-au fălit pururea «a fi» între cele dintăi sate ale Moldovei. astăzi, deși tot așa cunoscut, dar în adevăr este mai ticălos și vrednic de toată jalea, aflîndu-se și sosit către împrăștiere”. Această situație a fost provocată de arendașul moșiei care și-a extins arătura „chiar pînă în coastele satului nerămîind loc nici bobocii a se pășuna”. Le-a arat și pușinul loc ce-l posedau, rezervîndu-le doar cîte un pogon de fiecare. Nu a delimitat fînașul său de cel al locuitorilor, cosește iarba cea mai bună, „iar nouă ne dă niște colțurile care și acele pline de încături,

¹ Arh. St. Iași, tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, pp. 77—78. Vezi și dos. 1885 (cererea locuitorilor din Dumbrăvița, din 28 august 1847). Cazuri asemănătoare sînt semnalate în următoarele dosare: tr. 1339, op. 1521, nr. 1461, f. 323—328 (cererea locuitorilor din Vicoleni-Fălciu din 22 iulie 1847), tr. 1588, op. 1818, nr. 1369, f. 79—80 (cererea locuitorilor din Hurduci-Fălciu, din 18 mai 1848), tr. 1333, op. 1514, nr. 365 (cererea locuitorilor din Băscăceni-Botoșani, din aprilie 1846), tr. 1772, op. 2020, nr. 11974 (locuitorii din Vlădiceni-Iași se plîng Departamentului din Lăuntru, la 16 iunie 1847, că arendașul îi silește să lucreze boeresc peste pont. Nu au imaș și fînaș, „ci numai bucăți de ogoare de păpușoi și noi cumpărăm pămînt de pe alte moșii... ne necăjește cu feluri de îngroziri, ca să ne supunem să-i dăm zapis ca vom lucra după a d-sale alcătuirii, care sînt cu totul asupritoare”). Și tr. 1339, op. 1521, nr. 836 (locuitorii din Cozia-Fălciu se plîng, la 13 iulie 1848, că n-au fînețe și ogoare, „fiind fînașurile luate toate boierești”. Sînt obligați, de asemenea, să lucreze peste prevederile așezămîntului: „ne-a răzbătut cu bătăile... apoi acum, în vremea scerzii, ne bate necontenit, poroncind la fecieri a ne oprî ca să muncim pe locuri cu femeile și copiii... ne pune cîte trei patru țigani și cîte doi fecieri. care aceștia stă în toată vremea cu sudălmii și bătăi...”).

de nu ne folosim cu nimică“. Boierescul, în schimb, îl îndeplinesc complet, „și mai cu vîrf“. Locuitorii își manifestă deschis hotărîrea de a se împrăști, deoarece „nu mai sîntem în stare a mai suferi obișnuirile și schingiuirile pe care le pătimim mucenicește“¹.

Numeroase sînt, de asemenea relatările din care rezultă că proprietarii sau arendașii își extind arăturile asupra imașurilor sau fînețelor aflate în folosința locuitorilor, își rezervă pentru uzul propriu părțile cele mai fertile ale moșiilor, în urma unor noi reîmpărțiri, atribuind locuitorilor pămînturile cele mai proaste sau obligîndu-i să desțele-nească locuri noi.

Astfel, arendașul satului Vulturești-Vaslui a schimbat locul de arătură, imaș și finat și a dat locuitorilor „niște ponoare care niciodată au mai fost arate“². Cel din Trifești, din cuprinsul aceluiași ținut, a arat tot imașul vitelor „de jur-împrejurul“ satului, dînd locuitorilor, în schimb, trei locuri de imaș, în diferite părți ale moșiei, improprii pentru asemenea întrebuintare. Locuitorii se plîng că le pier de foame nu numai vitele, ci chiar și păsările. În schimb însă, sînt obligați să lucreze peste prevederile așezămîntului și nu au timpul necesar să-și muncească ogoarele lor³.

De asemenea, arendașul moșiei Măcărești, din ținutul Iași, a arat imașul locuitorilor. Vitele acestora pier de foame iar ei lucrează, „cu zi cu noapte ca niște robi... ori la ce ne pune“⁴. Cel de pe moșia Tătăruși-Suceava a înghesuit pe locuitori, cu arăturile și semănăturile, chiar pe lângă case. A stricat imașul cu cei 200 de mascari ai săi și apoi l-a arat. Locuitorii muncesc cu mult peste prevederile așezămîntului : „sîntem mai ticăloși decît niște robi“, declară aceștia⁵.

Cercetările instituite, în urma neconținutelor plîngerii ale locuitorilor, dovedesc, în multe din cazurile pe care le-am urmărit, că procesul de acaparare, în unele locuri, atinsese limite maxime.

Comisia de anchetă, instituită pentru cercetarea plîngerilor locuitorilor din satul Luizii Călugării, din ținutul Bacău, stabilește că arendașul, luînd curăturile locuitorilor, i-a redus pe aceștia doar la cîte 8 prăjini arătură și 20 de prăjini finat. În același timp însă, locuitorii sînt siliți să îndeplinească obligațiile boierescului în totalitatea lor⁶. Cercetarea in-

¹ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 12 450 bis.

² *Ibidem*, dos. 16 410 (jalba din 2 decembrie 1847).

³ *Ibidem*, dos. 14 047, și tr. 1352, op. 1535, nr. 512 (jalba din 5 septembrie 1848).

⁴ *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 14 012 (jalba din 9 septembrie 1848).

⁵ *Ibidem*, dos. 14 471 (jalba din octombrie 1848). Vezi, în această privință, și dosarele tr. 1339, op. 1521, nr. 820 și tr. 1772, op. 2020, nr. 15 135 (jalbele locuitorilor din satul Boțăști-Fălcu, din anii 1847 și 1848, prin care arată că arendașul le-a arat imașul și finatul și „nu vroeste a ne da alt loc“) tr. 1333, op. 1514, nr. 381, f. 12—14 (jalba locuitorilor din Orășani-Botoșani, din 3 martie 1846, prin care aceștia se plîng că arendașul i-a scos din ogoarele ce le-au avut). Vezi și tr. 1772, op. 2020, nr. 14 696, plîngerea acelorași locuitori, din 21 februarie 1848, prin care arată că arendașul le-a luat pămînturile și le-a dat în altă parte, „unde nu mai putem face piine“. Le-a arat imașul și au rămas, se plîng locuitorii, „de istov săraci“. Vezi, de asemenea, tr. 1772, op. 2020, nr. 15 814, 14 561, tr. 1312, op. 1483, nr. 767, f. 47, etc.

⁶ R. Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, p. 129.

stituită în urma cererii locuitorilor din satul Heci-Suceava, în primăvara anului 1846, stabilește că aceștia „s-au găsit strămtoriți cu totul și isterisiți de pământuri“. Măsurându-se moșia, se constată că locuitorilor li se mai cuvin 101 fălci și 60 de prăjini loc de arat, 168 de fălci finaț și 24 de fălci imaș. O altă comisie constată, la începutul anului imediat următor, că locuitorii posedă doar cîte 75 de prăjini loc de hrană. Locuitorii, la rîndul lor, declară că „în tot satul nu se găsește mai mult decît 30 fălci de arătură... din primăvară, osăbit că din toamnă nu avem nici o brazdă de arătură“¹. Arendașul nu le dă decît cîte 70 de prăjini de arat, „încă și cîte 26 de prăjini finaț de pălmaș, iarăși prin păduri“. În schimb, arată locuitorii în încheierea jalbei lor, „ne muncește după a d-sale plăcere“².

Aceeași situație se constată și în satul Tălpălăi din ținutul Roman. Comisia stabilește, la sfîrșitul anului 1846, că locuitorii au mai puțin cu 526 de prăjini, iar obligațiile și le îndeplinesc după prevederile așezămîntului. Din declarațiile locuitorilor rezultă că arendașul, în cursul anului 1845 și 1846, le-a luat 600 și respectiv 1900 de prăjini loc arabil, în afară de suprafața de 1250 de prăjini luată de la lingurari. În cele din urmă, prin intervenția comisiei, se ajunge la o înțelegere potrivit căreia locuitorii urmează să mai primească 1 578 de prăjini loc de hrană și 11 fălci 17 prăjini finaț, pentru care, „spre cîțuire“, arendașul le va plăti suma de 1 224 de lei.

Din învoială se mai degajă însă și un alt fapt important. Locuitorii sînt scutiți de dijmă. În schimb însă, li se oprește a zecea parte din pămînturile de hrană, care trec pe seama proprietății și care urmează să fie lucrate integral de către locuitori³. Practica aceasta care, așa cum vom vedea în continuare, cu o serie de deosebiri, era destul de extinsă, a constituit un mijloc important, alături de toate celelalte, care a contribuit la lărgirea rezervei feudale.

Este interesant de remarcat faptul că deposedarea fărânimii de pămînturi a fost accelerată, într-o măsură însemnată, de către arendași. Acțiunea acestora a grăbit procesul de adaptare a moșiilor feudale la producția de mărfuri. Trecînd cu ușurință peste practicile și normele tradiționale, consfințite de obicei, precum și peste dispozițiile așezămîn-

¹ Arh. St. Iași, tr. 1615, op. 1848, nr. 1617, f. 2 și 121 (jalba locuitorilor este din 13 aprilie 1848).

² *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 14 173 (jalba din 9 octombrie 1848).

³ În învoială se menționează, în această privință, următoarele: „din toată suma pămînturilor de arat, socotind a treia parte 2475 de prăjini, către aceasta voi mai trage, din două părți a lăcuitorilor, 250 de prăjini de la lingurari și 440 de prăjini de a moldovenilor, legiuita dijmă, pe care vor lucra-o, la locul ce le voi însemna, cu a lor muncă și sâmință, pusă și în coșare, în care să fie scutiți de a li să mai lua altă dijmă“. *Ibidem*, tr. 1312, op. 1483, nr. 1108. Vezi și tr. 1772, op. 2020, nr. 13 818 (cercetarea, din aprilie 1848, stabilește că locuitorii din Oniceni-Roman, au mai puțin 3007 de prăjini finaț). tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 3 (Unii din locuitorii satului Lămăseni-Suceava, au doar între 40 și 80 prăjini loc de hrană). tr. 1772, op. 2020, nr. 44 232 (Locuitorilor din satul Suharău-Dorohoi le-au fost răsluite imașurile și li s-au luat chiar părți din grădim. Unii dintr-înșii au rămas doar cu cîte 40 de prăjini, iar la muncă, se plîng țaranii. „ne scoate cu cele mai cumplite bătai“. Cererea din 14 ianuarie 1847).

tului, arendașii au întrebuițat toate mijloacele capabile să ducă la obținerea unor cîștiguri tot mai mari.

Extinderea arendășiei, în perioada Regulamentului Organic, dacă a avut un efect pozitiv asupra dezvoltării producției cerealiere, nu a contribuit însă și la creșterea proporțională a relațiilor de producție capitaliste în agricultură. Dimpotrivă, a contribuit într-o largă măsură la agravarea situației țărănimii întărind dependența acesteia. În general, arendașii n-au adus îmbunătățiri în tehnica producției. Utilizînd mijloacele existente, aceștia au obținut cîștiguri mari înmulțind obligațiile în muncă ale țăranilor și, prin intermediul unor învoieli oneroase, de cele mai multe ori silnice, au pus stăpînire pe prisosul de timp de care țăranii mai puteau dispune. Aceasta nu exclude, desigur, întrebuițarea aceluiași metode și de către proprietari. R. Rosetti remarcă just existența acestei tendințe, deși o atribuie mai mult arendașilor¹.

În realitate, nici proprietarii și nici arendașii n-au manifestat nici un fel de scrupul în această privință. Întotdeauna, și documentele dovedesc evident acest lucru, proprietarii au luat ca punct de plecare, în reglementarea relațiilor cu locuitorii, condițiile stabilite de arendași, în eventualitatea în care renunțau, pentru o perioadă de vreme, de a-și mai arenda moșiile. Atît unii, cît și ceilalți, storceau forța de muncă a țăranilor pînă la limitele ei fizice. Arendașii însă, și aceasta este deosebirea esențială între cele două categorii de exploataatori, erau mai activi, mai întreprinzători. Puneau în valoare, cu mai multă inițiativă, pricepere și rapiditate, posibilitățile moșiilor. Așa, de pildă, din numeroase contracte de arendă, se desprinde faptul că în problema defrișărilor, a extinderii suprafețelor arabile, prin deștelenirea locurilor neproductive și prin reducerea dreptului de folosință al țăranilor asupra imasurilor și finațurilor, inițiativa a aparținut mai ales arendașilor². Inițiativa aceasta a adus, de altfel, foloase reale și proprietarilor. Documentele dovedesc, în același timp, că departe de a investi capitaluri, necesare dezvoltării exploatării agricole, arendașii nu respectau nici măcar obligațiile contractuale, conform cărora, la sfîrșitul perioadei de arendare erau îndatoriți să predea inventarul moșiei în stare bună. Diferențele între proprietari și arendași, în jurul acestei probleme, apar frecvent menționate în documentele vremii.

¹ R. Rosetti, *op. cit.* pp. 115—116.

² Spre exemplu, în contractul de arendare a moșiei Minzați-Tutova, încheiat la 20 octombrie 1846, la punctul 7 se menționa textual: „100 de fălci loc cu rădăcini, ce s-au tăiat pădurea de pe dîsele de foștii posesori, mi se dau iarăși mie spre a deschide loc de hrană, precît se va putea, întrebuițînd tot felul de stăruinți, spre mai bun folosul meu”. De asemenea, în contractul de arendă al moșiei Slivina și Căpățînile, încheiat la aceeași dată, se menționa: „o parte de loc unde sînt numai rădăcini și care slujă de pășunea vitelor, să fiu slobod a o curăți și a o ara...”. Arh. St. Iași, tr. 1765, op. 2014, nr. 143, f. 316, 377v. În contractul de arendare al moșiei Ruginoasa-Suceava, se menționa pe aceeași linie că: „pe lingă locul ce este acum de arat și finaț, am voe, pe socoteala și cheltuiala mea, a curăți și tot locul ce este cu pădure... și să le fac loc de finaț sau arătură, rămîind în folosul meu și pădure ce voi curăți...” *Ibidem*, dos. 240, f. 22—25. În alte contracte apare stipulată expres restricția impusă arendașilor de a nu „strica” cu plugul locurile de finaț. *Ibidem*, dos. nr. 182, f. 175 etc.

Extinderea rezervei, prin mijloacele pe care le-am relatat mai sus, care depășea, în general, într-o măsură apreciabilă, întinderea de o treime pe care Regulamentul o atribuia acelor dintre proprietari ale căror moșii nu erau încăpătoare, presupunea o sporire proporțională a cantității de muncă. Limitele prevăzute de Regulament, cu toată greutatea implicată de imensa sporire a obligațiilor clăcașilor, nu mai satisfăceau cerințele în continuă creștere.

Starea înapoiată a agriculturii a determinat, în raport cu creșterea rezervei feudale, sporirea cantității de muncă și a obligațiilor țăranilor în general și a atras după sine agravarea șerbției, care decurgea direct, așa cum remarcă Marx, din clacă¹.

Goana după supramuncă s-a manifestat, mai ales, prin înmulțirea arbitrară a obligațiilor țăranilor, în afară și peste prevederile Regulamentului.

Nenumărate sînt cererile locuitorilor din care rezultă că, paralel cu reducerea pămîntului acordat spre folosință, au fost sporite, într-o măsură însemnată, și obligațiile în muncă. Întîlnim frecvent mențiuni de genul acestora: „din primăvară pînă acum ne-am trecut numai în facerea boerescului;... de la un boeresc eșim, în altul intrăm”²; lucrăm „zile peste zile de clăci”³; întotdeauna lucrăm, „nu numai după așezămînt, dar îndoit”⁴ și „peste îndoit”⁵; avem obligații „cu mult mai covârșitoare peste cuprinderea așezămîntului”⁶. Foarte numeroase sînt jalbele prin care locuitorii cer să li se trimită ponturile spre a efectua numai muncile prevăzute de acestea⁷, deoarece nu le mai rămîne timpul necesar pentru a-și lucra propriile lor ogoare. Supramunca le era stoarsă prin intermediul celor mai barbare mijloace de constrîngere. Așa, spre

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, pp. 260—261.

² Arh. St. Iași, tr. 1312, op. 1483, nr. 767, f. 42 (cererea locuitorilor din satul Iucești-Roman, din 22 iulie 1847). Vezi și dos. 758, f. 56—57, tr. 1333, op. 1514, nr. 381, f. 45—73, tr. 1772, op. 2020, nr. 13 658.

³ *Ibidem*, tr. 1318, op. XVI 1491, nr. 33 (cererea locuitorilor din satul Lețcani-Bacău, din 9 aprilie 1848).

⁴ *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 16 416 (cererea locuitorilor din satul Belcești-Iași din 22 iulie 1849), dos. 13 720, 13 658 etc.

⁵ *Ibidem*, dos. 12 506 (cererea locuitorilor din Bătrînești-Roman, din 20 septembrie 1848), și tr. 1333, op. 1514, nr. 465 etc.

⁶ *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 14 079 (cererea locuitorilor din Onești-Bacău, din 3 iunie 1848). Vezi și tr. 1588, op. 1818, nr. 1369, f. 79—80 (locuitorii din satul Hurduci-Fălciu se plîng isprăvniciei, la 18 mai 1848, că deși au pămînt puțin, lucrează peste prevederile așezămîntului și sînt încărcăți, de asemenea, la dijma, podvezi și meremeturi „nemaiaînd capăt nici număr zilele cît lucrăm într-un an ...Pe lingă timpurile ce au fost atît de nenorocite la acest ținut am rămas la acea de istov sârăcie care ne îngrozește a fi peritori de foame dacă tot asămîne vom fi robiți...”)

⁷ *Ibidem*, tr. 1312, op. 1483, nr. 767, f. 23—26 (locuitorii din Bozieni-Roman cer, în martie 1847: „să ni se dea dezlegare în scris ce fel de zile să-i facem arendașului”). Tr. 1772, op. 2020, nr. 13 720 (locuitorii din Mogoșești, Minjești și Budești-Iași cer, la 25 aprilie 1848, a li se „slobozi pontul adevărat, ca să-l avem în păstrare, precum au și alți locuitori”). Tr. 1312, op. 1488, nr. 765, f. 15—16 (locuitorii din Oniceni-Roman arată că au puțin pămînt și lucrează peste prevederile așezămîntului: „și noi ne bolnăvim pe cîmp de foame, împreună cu copiii noștri”, subliniază ei. Locuitorii cer, la 2 martie 1847: „să ni se aleagă în ce chip să trăim și să ni se dea pontul ocîrmuirii”).

exemplu, locuitorii din Cîmpeni-Bacău, se plîng că sînt asupriți „ca niște robi... încît nouă nu ne rămîne cea mai mică vreme ca să ne putem căuta de vreuna din interesurile gospodăriei sau spre plata birului“¹. Locuitorii din Comarna-de-Jos-Iași declară că arendașul i-a pus „cu sila și cu bătăi a-i face clăci la arat, la secere i altele; ... lucrăm toată vara d-lui și nouă nu ne rămîne vreme ca să ne facem hrana gurii și perim de foame în sărăcia în care am venit“². Cei din Comăndirești-Botoșani au făcut în cursul anului 1848 două boierescuri „și fiindcă nu ne-au slobozit din lucru d-sale măcar o zi, se plîng locuitorii, au rămas la cei mulți păpușoi neprășiți și finețele necosite, care șăde iarba și acu, pe omăt, în picioare“³.

Expresiile de care locuitorii uzează, pentru a defini caracterul muncii silit, ilustrează adevărata stare de lucruri.

Locuitorii din Hoceni-Vaslui se plîng „de multă robie ce suferim... mai mult decît țiganii cei robiți“⁴. Vechilul moșiei Barboși-Fălciu, arată locuitorii, „ne osîndește, ne muncește și ne schingiește ca pe niște tîlhari“⁵. „Vedem — declară pe aceeași linie locuitorii satelor Luceni și Băcăloaia, din ținutul Iași, protestînd împotriva proprietarului, N. Roset-Roznoveanu, care-i silește „cu pedeapsa închisorii“, să muncească mai mult, — că după înalta poruncă s-au desrobit robii, iar noi, acei ce nu ne numărăm, am rămas în locul lor“⁶. „Am ajuns, pesemne, se plîng locuitorii din Târpești-Neamț, zilele lui faraon sau că păcatele pin la al nouălea neam, numai pe noi s-au discărcat“⁷. Arendașul „ne chinuiește“, arată locuitorii satului Onești, din ținutul Iași, „mai rău decît pe niște robi... mai rău decît în vremea ienicerilor“⁸.

¹ Arh. St. Iași, tr. 1352, op. 1535, nr. 488, f. 36 (cererea din 10 iulie 1846).

² *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 15 846 (cererea din 14 iulie 1849). Vezi și tr. 1312 op. 1848, nr. 1122 (locuitorii din Davidu-Roman se plîng, la 13 martie 1848, că privilegiul de ocol, de acord cu proprietarul „ne bate cumplit, gios la pămînt, afară, ca să-i urmăim voia d-sale“).

³ *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 15 520 (cererea din 25 noiembrie 1849) și dos. 11 145 (locuitorii din Galbeni și Cotul Grosului-Roman, se plîng, la 30 septembrie 1847, că „necurmat am făcut lucrul boerescului... noi nu știm ce sumă am lucrat, că-i nemăsurată, nici prașila nici săcere nici coasă... iar a noastră pîne au rămas neprășită și finețele noastre fiind și astăzi bătute de ploa, că n-am avut cît de puțină înlesnire să ne strîngem și a noastre“). Vezi și dos. 44 232 (locuitorii din Suharău-Dorohoi se plîng, la 14 ianuarie 1847, împotriva arendașului care, deși le-a răsluit locul de hrană și finațul, îi forțează să lucreze mai mult: „ne scoate — arată aceștia — cu cele mai cumplite bătăi, după care nemulțumindu-se, apoi ne apucă cu o rîncă de buhai, la de al doilea bătaie, pînă cînd, din asemenea pedeapsă, 40 dintre noi au fugit“).

⁴ *Ibidem*, tr. 1588, op. 1818, nr. 1374, f. 83—84 (cererea din 14 august 1848).

⁵ *Ibidem*, tr. 1339, op. 1521, nr. 843 (cererea din 22 septembrie 1849).

⁶ *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 13 681 (cererea din 21 aprilie 1848), și dos. 15 873 (locuitorii din Poiana Mănăstirii-Vaslui, arată la 18 aprilie 1848, că arendașul: „ne-au întrebuițat mai rău decît robii la interesurile dumisale... au indoit măsurile... întrebuițîndu-ne în totul numai la a sale interesuri“), dos. 13 628 (locuitorii din satul Laza și cătunele sale arată, la 5 august 1848, că arhimandritul îi asuprește: „ne-au silit, declară aceștia, de am făcut mai mult decît pont, de groaza cumplitelor bătăi“).

⁷ *Ibidem*, dos. 15 579 (cererea din 20 ianuarie 1849).

⁸ *Ibidem*, dos. 16 913 (cererea din 1 martie 1849).

Înmulțirea obligațiilor în muncă ale țăranilor s-a efectuat, mai ales, așa cum s-a arătat și mai sus, prin intermediul învoielilor. Țăranii erau constrinși să recurgă la această modalitate de reglementare a relațiilor lor cu proprietarii, din cauza lipsei locului de hrană. Pentru a suplini acest neajuns, ei își asumau obligația, formal inserată în textul alcătuirilor scrise, de a presta o cantitate sporită de muncă. În felul acesta, moșierii își asigurau, în parte, brațele pentru lucrul rezervei, ale cărei necesități sporeau, în raport direct cu extinderea acesteia și cu cererea mereu crescândă de cereale pe piața internă și externă.

Atunci când țăranii refuzau să contracteze asemenea învoieli, asupra lor erau exercitate, de către arendași și proprietari, cu sprijinul autorităților ținutale, variate și multiple presiuni. Așa, spre exemplu, locuitorii satului Pribești, din ținutul Vaslui, sînt siliți, la începutul anului 1847, de către arendașul moșiei, Alecu Liteanu (Vîrnăv), să încheie o învoială, sub presiunea bătăilor și a amenințărilor. Deși locuitorii au protestat, deoarece în conformitate cu condițiile stabilite prin învoială, trebuiau să lucreze, în mod exclusiv, numai pentru arendaș, nu s-a ajuns la nici o soluționare.

Învoiala cuprindea următoarele obligații care reveneau locuitorilor :

1. 60 de prăjini prașilă de fiecare, prașit de două ori, pus în coșare, tăiat strujăanii, bătut păpușoi și construit coșarele în caz de nevoie.
2. Dijma din țarină, grădini, pămînt, „acest pămînt le dau din locul boieresc, fiind datori cu plugurile a o ara, cu sămînța mea, a grăpa, a prași de două ori, a culege, a o căra la coșare, fieștecare partea lui”¹.
3. 70 de prăjini de secerat, dus la arie, pus în glugi. Arendașul le va da carele „spre agiutoriu“.
4. 100 de prăjini coasă, „clădit după măsura ce le voi da“, îngrădit și cărat la vitele boierești cînd va fi nevoie.
5. Două podvezi de fiecare pereche de boi sau cai, duse la Iași. Cei ce au numai oi și vaci le vor plăti în bani.
6. Trei zile de fiecare, vor lucra „la orice lucru, din răsărita soarelui pînă la apus“.
7. Cei fără boi și cai, vor lucra, în schimbul podvezii, cîte patru zile².
8. Dijma din brînza oilor, doi mei la sută și cîte o litră de oaie „tomnatec“.
9. Cei care au care vor aduce cîte doi stînji lemne, iar pâlmașii le vor tăia.
10. Locuitorii vor face „orice meremet s-ar cere“, precum și gardul viei.
11. Argații ce sînt aleși dintre birnici nu vor fi supărați la beilicuri.

¹ Așa cum am arătat și mai sus, sistemul de transformare a dijmei în muncă se generalizase. Existau însă unele particularități. Pămîntul corespunzător era, fie reținut din loturile atribuite țăranilor, fie, ca în cazul acesta, lucrat, în întindere corespunzătoare, din pămînturile boierești, procedeu care era cel mai uzitat.

² În categoria acestora intră, probabil, cei lipsiți complet de vite.

Pentru toate acestea, arendașul se obliga să dea locuitorilor pământul, fînătele și imașul „precum le-au avut” și jumătate din strujăniile tăiați, scutindu-i, în același timp, și de dijma finului¹.

Se poate lesne observa că, în raport cu dispozițiile Regulamentului Organic, învoiala de mai sus avea un caracter cu mult mai împovărător. Constatarea este valabilă pentru majoritatea învoielilor. În numeroase plingeri țărani subliniază condițiile înrobitoare ale învoielilor silite și-și exprimă dorința de a lucra după așezământ².

Gravitatea situației este dezvăluită uneori în urma cercetărilor, special întreprinse, de către autorități. Astfel, cercetînd plîngerile locuitorilor din satele Bozieni și Ruginoasa, din ținutul Neamț, care arătau că, în conformitate cu învoiala, lucrează boieresc care „să suie peste indoit de acel cuprins prin așezământ”, revizorul Departamentului din Lăuntru confirmă justetea acestora. Acesta raportează că locuitorii sînt atît de împovărați cu munca, „încît, în toată curgerea anului, nu le mai poate rămîne vreme de a-și pute căuta și de a lor interesuri”. Pentru a putea face față obligațiilor, locuitorii sînt siliți să plătească oameni pentru a munci arendașului în locul lor. Referindu-se la practicile uzitate de arendaș, revizorul atrage atenția Departamentului că este necesar ca, la împărțirea locului de hrană, isprăvnicia să supravegheze „a nu să arunca pe locuitori în oarecare locuri netrebnice”³.

Goana după supramuncă, provocată de sporirea continuă a rezervei, se manifestă, în egală măsură, și în tendința proprietarilor sau arendașilor de a transforma unele obligații ale țăranilor în munci agricole, ce urmau să fie prestate efectiv pe rezervă, precum și în folosirea întregii capacități de muncă a familiilor. Așa, de pildă, arendașul moșiei Preuteștii Adămoaiei, din ținutul Suceava, obligă pe țărani să are în locul zilelor de clacă, în locul meremeturilor și a podvezilor. Încarcă pe locuitori la măsura pământului, și „cînd am cerut prăjina, să ne măsoare dreapta parte, arată aceștia, să știm ce lucrăm, atunci ne-au măsurat spatele cu harapnicele și n-am scăpat nebătuți niciunul din noi”. Aren-

¹ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 14 275. Învoiala aceasta nu prezintă un caracter singular. Sînt unele care conțin clauze cu mult mai grele. Astfel, de pildă, după puternice frămîntări, care au durat, fără întrerupere, din 1839 pînă în 1842, locuitorii satului Coțușca-Dorohoi sînt siliți, la 5 martie 1842, să încheie o învoială cu arendașul prin care se obligau să îndeplinească următoarele: 100 de prăjini cosit și clădit, secerat o falce grîu sau orz, cărat la arie și clădit, 50 de prăjini păpușoi prășiți de două ori, cules, desfăcut și pus la cosare, 10 zile meremet pentru cei cu boi și 6 pentru cei fără boi, de îmblănit 50 de dimirlii păpușoi și 20 de grîu. o găină și 10 ouă de casă, un călcap, o podvadă la Iași sau două la Botoșani, o oacă brînză de oaie sau minzare, două care lemne și dijma din toate. Arendașul le va da în schimb cite 3 fâlci arătură și cite 1½ falce fînă și imaș. *Ibidem*, tr. 1316, op. 1488, nr. 406, f. 44, 74, 173, 237. De asemenea, locuitorii din satul Cotu-Vameșului-Roman, în cererea adresată isprăvniceii, la 17 decembrie 1847, arată că arendașul le impune să presteze munci grele: „ne-am învoit de frică — declară aceștia — că au început d-lui cu asprime zicînd că numai cu lipitori să vor tîmădui unii care au mai răspuns că nu vor face” (este vorba de construcția unui pod, *Ibidem*, tr. 1312, op. 1483, nr. 758, f. 36).

² *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 15 260, 12 587, 14 497 etc.

³ *Ibidem*, dos. 13 344, f. 1—17.

dașul scoate la muncă, de asemenea, și feciorii locuitorilor și-i „ține la plugurile d-sale“, iar femeile sînt puse la plivitul griului.

Supramunca le este stoarsă țăranilor prin metodele cele mai brutale : „nicicum putem scăpa, se plîng locuitorii, de vreo opt oameni ai d-sale, ce cu harapnicele la mină, ne țin la mijloc biciuindu-ne a ara după porunca posesorului“¹.

Un alt aspect al problemei îl constituie, așa cum am mai amintit, tendința de a acapara, în același scop, și surplusul de timp de care țăranii mai puteau dispune, în schimbul unor prețuri derizorii, prin violență și silă.

În cazul relatat mai sus, arendașul, sprijinit de samesul ținutului, pe care-l avea tovarăș la posesie, prin presiune și șantaj a obligat pe locuitori să facă toate muncile necesare moșiei². De asemenea, arendașul moșiei Lețcani și Căcărăzeni, din ținutul Iași, după ce locuitorii au terminat lucrul prevăzut de așezămint, i-au silit să cosească și să secere cite două și chiar patru fălci de fiecare în schimbul unei plăți derizorii. Podvezi, se plîng locuitorii, „am făcut opt drept una sau două“. În afară de aceasta, în fiecare an, — arată în continuare locuitorii“, „am muncit aproape de 70 de zile argățește, pe lingă plugurile boerești, țiindu-ne în seamă numai cite un leu, fără a ne da mîncare... sîntem de obște slugi fără leafă mîncare“³.

Această imensă cantitate de muncă⁴ silită, stoarsă de la țăranii, a contribuit la ruinarea completă a gospodăriei acestora și la sărăcirea în masă. Lucrul acesta se desprinde din toate cererile locuitorilor⁵.

¹ Arh. St. Iași, dos. 11 162 (jalbele locuitorilor din 3 mai și 11 octombrie 1847). Locuitorii subliniază, în același timp, și faptul că „moșia poartă nume a fi împărțită în trei părți și cînd se întîmplă a spori vreun însurățel, nu i se dă partea locului de hrană din ace a treia parte... ci tot din acele două părți ale noastre, pentru care boerescul îl săvîrșesc stăpînului“. Locuitorii cer să fie eliberați de „robia“ arendașului, deoarece sînt hotărîți să se împrăștie, „ca să scăpăm de urgia d-sale banului, precum... cînd fugta creștinii de muncile a lui Macsimian împărțutul enilor“. *Ibidem*.

² Toate schingiuirile le-am suferit, se plîng locuitorii, și ne-am îndatorit pe unde am putut, pentru banii birului, numai ca să ne vedem scăpați de mreaja osîndirii. Și pecetea satului ne-au luat-o... numai ca să nu ne putem duce a ne agonisi hrana noastră și să nu putem a ne jălui nicăirea prin adiverire peceții“. *Ibidem*.

³ Locuitorii arată, în continuare, că au vrut să reclame mai înainte însă „am fost amenințați cu crunte bătăi și puneri în feră, tîlhărește, în socoîntă dar de așteptare am fost, în prima ce ne stăpine, ca să nu pătîmim mai rău“. *Ibidem*, dos. 15 344. Vezi și dos. 14 660.

⁴ Așa, spre exemplu, în urma cercetării, se stabilește că locuitorii moșiilor Pătrășcani și Borzești, din ținutul Bacău, în perioada de la 1844 la 1847, au muncit arendașului, peste obligațiile lor, în mod gratuit, un număr de 12 312 zile. *Ibidem*, dos. 13 699, f. 181—192.

⁵ Astfel, locuitorii satului Cotul-Vameșului, din ținutul Roman, arată că beizadeaua Grigore Sturza, arendașul moșiei, le-a răpit, aproape în întregime, locurile de hrană și i-a silit „cu silnica lucrare boerescului peste așezămint și fără învoială“, nelăsîndu-i nici măcar o zi liberi. Nu aveau voie să părăsească satul, „hotărînd (vătavul) ca nici-odată să nu lipsească sateanul din sat, decît să muncească la boeresc“. Din această cauză, menționează în continuare locuitorii, „am vîndut hiară de plug, coasele și sapele, cum-părînd faină de păpușoi de mîncare“. Din 150 de boi ce i-au avut inițial, au rămas numai cu 14 perechi. Ceilalți au pierit din cauza muncilor istovitoare. Din numărul total de 162 de locuitori, au rămas numai 82. Un număr de 57 au fugit împreună și cu 29 dezrobiți, din cei 59 aflați la început. *Ibidem*, dos. 16 112 (cererea din 18 septembrie 1840).

O situație cu mult mai tragică o aveau țiganii dezrobiți. Deși aceștia, în urma eliberării, fuseseră asimilați birnicilor și urmau să aibă, în totul, obligațiile și așa-numitele drepturi ale acestora, în realitate, li se aplica un regim de excepție. Pământul de hrană li se repartiza, în general, cu condiția de a defrișa locul corespunzător și în suprafețe cu mult mai reduse decât cele atribuite birnicilor. De multe ori chiar li se răsluiau și din infimele suprafețe acordate inițial¹. În schimb, cantitatea de muncă pe care erau obligați s-o presteze proprietarilor și arendașilor, depășea cu mult beneficiile ce putea să le realizeze din cultivarea locului primit. Munca acestei categorii de locuitori era stoarsă, de asemenea, până la epuizare².

Cazurile semnalate pînă acum ilustrează, în chip veridic, extensivitatea pe care o luase procesul de acaparare în scopul lărgirii rezervei feudale. Întinderea acesteia trebuia să fie deosebit de mare de vreme ce necesita o cantitate atît de însemnată de muncă.

Precizăm, încă o dată, faptul că includerea în Regulamentul Organic a principiului în conformitate cu care moșiile strîmte urmau să se împartă în trei, nu trebuie să ne ducă la înțelegerea că raportul dintre rezerva feudală și pământul atribuit spre folosință țăranilor s-ar fi exprimat, invariabil, în întreaga epocă regulamentară, prin proporția de unu pe doi. Principiul s-a aplicat doar în măsura în care interveneau litigii între proprietari și țărani și numai în cazul moșiilor strîmte. În practică, relațiile dintre proprietari și țărani se reglementau prin învoieli, la care țăranii erau nevoiți să recurgă pentru a-și compensa lipsa locului de hrană.

Prin evoluția, ale cărei trăsături am schițat-o în rîndurile de mai sus, la sfîrșitul etapei regulamentare, rezerva feudală se extinsese

¹ Țiganii de pe moșia Tălpălăi-Roman se învoiesc cu proprietarul să le dea cîte 60 de prăjini loc de hrană, dintre care 30 de prăjini, „să le deschidem noi din topor”, precum și 40 prăjini finaț, „însă să-l deschidem din topor”. (Invoiala din 24 aprilie 1845, în Arh. St. Iași, tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 16—18). Țiganii din Valea Glodului-Suceava se învoiesc cu proprietarul să le dea cîte 60 de prăjini loc de arătură și finaț, „pe care dacă le vom curăți să umble plugul, apoi să ne hrănim patru ani”. După ce, în termen de un an, țiganii au destelenit locul, proprietarul l-a luat pentru sine și „ne-au dat niște locuri cu rădăcini și nici urșii să nu le poată scoate, unde am rămas peritori de noște”, se plîng aceștia. (Cererea din 26 mai 1849, în tr. 1763, op. 2012, nr. 1595). Dezrobiții din Todireni-Roman se învoiesc cu proprietarul să le dea cîte 25 de prăjini loc de arat și 5 prăjini loc de grădină. Au primit numai cîte 14 prăjini. (Cererea din 19 aprilie 1843, în Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 15 254, f. 44—45). Aceiași locuitori se plîng, la 11 iunie 1848, că un număr de 111 gospodari au împreună 30 fâlcii și 60 prăjini loc „și acela necurățat, prin ponoare și tufăriș”. (*Ibidem*, tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 512), etc.

² Astfel, lingurarii din Plopana-Tutova, au lucrat, peste alcătuire cite 96 de zile de fiecare. *Ibidem*, tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 711, 752, 727 (cererea din 2 septembrie 1848). Dezrobiții din Secueni-Bacău lucrează împreună cu femeile și copiii, „cu toții ce sîntem la casele noastre”, numai pentru proprietar care, „silnicește ne supune de-i lucrăm și-i scoatem rădăcini și destupăm vechii codri și săpîndu-l de o palmă domnească de adîncă, ne ține la samă numai 15 parale de prăjină de destupat codrii, lucru de două și trei zile într-o prăjină...”. *Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 16 706 (cererea din 5 septembrie 1849). Ursarii din Poenești-Vaslui, se plîng că arendașii îi jefuiesc și îi muncesc „mai rău decît pe *jidovi*, cînd era în robia Eghiptului”. *Ibidem*, tr. 1768, op. 2017, nr. 458, f. 21—23, (cererea din 13 ianuarie 1848) etc.

asupra unei suprafețe care cuprindea jumătate din totalitatea terenurilor cultivabile, de finaț și imaș. Proprietarii de pământ dețineau, în general, aceeași întindere de pământ ca și totalitatea țăranilor clăcași. Faptul este confirmat de următoarea situație, alcătuită pe baza totalizării cifrelor privitoare la suprafețele cultivabile, finaț și imaș, deținute de proprietari și țărani, în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea¹.

Anul	Locul boieresc ²	Locul locuitorilor	Imașul boieresc	Imașul locuitorilor	Finațul boieresc	Finațul locuitorilor
	fălci	fălci	fălci	fălci	fălci	fălci
1840	174 626	215 091	99 721	119 203	120 953	118 288
1843 ³	203 994	197 245	86 601	109 810	101 859	100 939
1845 ⁴	223 158	206 922	86 368	112 991	128 718	102 285
1846	275 161	230 740	121 764	132 365	136 387	112 328
1847 ⁵	233 374	198 461	115 570	118 601	122 832	117 129
1848 ⁶	276 535 (330 894 ⁷)	242 614 281 356	69 785 109 689	81 531 107 543	75 454 130 424	99 070 113 163)

Cu toate lipsurile și caracterul aproximativ al cifrelor⁸, din datele cuprinse în tabelul de mai sus se desprind câteva constatări deosebit de importante. În primul rând, se observă o creștere în salturi a rezervei boierești. De la 174 626 de fălci în 1840, aceasta ajunge, în 1846, la suprafața de 275 161 de fălci. În numai șase ani sporul a fost de peste 100 000 de fălci. În următorii doi ani, suprafața crește, în general, cu încă 100 000 de fălci. Este un indiciu că, în acești ani, pe care i-am considerat ca ani de vîrf și cu care se încheie perioada regulamentară,

¹ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, seria I, vol. III, pp. 239—243.

² Sînt incluse suprafețele semănate cu diferite culturi precum și locurile de arătură nearate. În totalizare nu am inclus viile.

³ Lipsesc datele pentru ținutul Iași.

⁴ *Idem* pentru ținutul Fălciu.

⁵ *Idem* pentru ținutul Tutova.

⁶ *Idem* pentru ținuturile Dorohoi și Iași.

⁷ Pentru a obține o imagine mai apropiată de realitate, asupra anului 1848, am adăugat cifrele, pentru cele două ținuturi lipsă, din situația de pe anul 1847.

⁸ Tabelul reprodus de Sturdza-Scheeanu, pentru anul 1848, diferă, în ceea ce privește datele, cu situația statistică, pentru același an, existentă în Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 16 593. În ambele situații, spre exemplu, suprafața cultivată a ținutului Neamț depășește cu mult pe cea a celorlalte ținuturi. Astfel, în situația din Arhive, la locul boieresc, numai pentru ocolul Bistrița, este trecută suprafața de 43 493 fălci, ceea ce este, fără îndoială, exagerat.

procesul de acaparare atinsese intensitatea maximă cunoscută în această etapă.

În aceeași perioadă de vreme, suprafața deținută de locuitori a înregistrat o creștere mai puțin sensibilă, deși populația a crescut din punct de vedere numeric. Chiar dacă avem în vedere că în suprafața deținută de proprietari este inclus și pământul răzeșilor, constatăm totuși că, în general, jumătate din terenurile cultivabile, de îmaș și finaț, la sfârșitul anului 1848, erau înglobate în rezerva feudală boierească sau mănăstirească¹.

Creșterea rezervei feudale, avînd drept consecință restrîngerea dreptului de folosință al țăranilor și înmulțirea exagerată a obligațiilor în muncă ale acestora, au provocat puternice mișcări sociale, care au frământat, fără întrerupere, întreaga epocă a Regulamentului Organic și au atins un punct culminant în cursul anului revoluționar 1848². Mișcarea din 1848 a constituit o încercare de rezolvare, pe cale revoluționară, a crizei sistemului feudal marcată de fenomenele economice și sociale ale căror trăsături generale și evoluție le-am schițat mai sus

III. Cea de-a treia etapă în evoluția rezervei feudale începe cu așezămintele agrare din anul 1851 și se încheie o dată cu legea rurală din 1864.

Criza de structură a sistemului feudal, care se manifestase cu atîta vigoare în împrejurările revoluționare ale anului 1848, scosese pe prim plan necesitatea obiectivă de rezolvare a problemei agrare. Necesitatea aceasta era resimțită, în egală măsură, de toate clasele societății. După 1848 nu se mai pune problema dacă se rezolvă sau nu chestiunea țăărănească. Se intră în discuția directă a căilor de soluționare. Propunerile se fac în raport cu interesele corespunzătoare ale claselor sociale.

Boierimea, profitînd de perioada de reacțiune instaurată după înăbușirea revoluției din 1848, cu pozițiile consolidate pe plan politic, încearcă să dea problemei o rezolvare potrivit intereselor sale de clasă.

Așezămîntul din 1851 a fost justificat perfid de către boieri ca izvoară din necesitatea de a se curma abuzurile care contribuiseră, în cea mai mare măsură, la înrăutățirea situației țăranilor și la ruina economică a acestora. În realitate însă, această legiuire a jucat același rol pe care, la timpul său, îl jucase Regulamentul Organic: a consfințit și a dat o formă mai cuprinzătoare și mai precisă, tuturor avantajelor conferite mării proprietăți în perioada de aplicare a Regulamentului și a creat, în același timp, premisele necesare dezvoltării ulterioare a acesteia.

Noua legiuire constituie o etapă importantă pe drumul transformării proprietății feudale condiționate în proprietate burgheză. Ea păstrează

¹ Pentru anul 1838, N. Suțu indică suprafața cultivată de răzeși ca fiind de 76 026 de fâlcii, *op. cit.* p. 174.

² Asupra mișcărilor țăărănești din această etapă, vom reveni într-o lucrare care se află în curs de pregătire.

și întărește tot ceea ce marea proprietate realizase prin rapt și silnicie: consacră rezerva feudală, în limitele pe care aceasta le atinsese la sfârșitul anului 1848, precum și claca exorbitantă necesară lucrării acesteia. Mai mult decât atât, se încearcă a se da tuturor acestor fapte o fundamentare teoretică corespunzătoare, de natură să justifice pretențiile de lichidare a servituților feudale care grevau proprietatea. Aceasta urma, prin transformarea caracterului ei juridic, să intre în mod integral, în stăpînirea clasei boierești.

Așezămîntul muntean și mai ales documentele care l-au precedat, exprimă aceasta într-o manieră limpede, fără echivoc. De obicei, în literatura noastră istorică, cînd s-au luat în discuție așezămîntele din anul 1851, s-a adoptat drept bază, pentru stabilirea trăsăturilor generale ale acestora, expunerea de motive a boierilor munteni, din anul 1849, ale cărei idei au fost acceptate, în general, ca fiind valabile și pentru Moldova. Procedul este justificat de faptul că, după 1848, problema agrară nu se mai discută izolat, în cadrul fiecărui principat luat separat. Ea face obiectul unei discuții generale în care soluțiile care se propun sînt valabile, în egală măsură, pentru ambele țări. Merită însă să fie subliniat faptul că ceea ce reprezintă pentru Țara Romînească expunerea de motive a boierilor¹, este pentru Moldova „jurnalul privitor la îmbunătățirea boerescului” din 1849. Ambele documente conțin, în general, aceleași idei și justifică în aceeași manieră utilitatea și caracterul noilor așezămînte agrare. Cu singura deosebire, că documentul muntean este mai cuprinzător și cu formulări mai precise.

Pentru analizarea problemei care face obiectul atenției noastre, în etapa reprezentată de așezămîntul din 1851, se impun, din capul locului, unele precizări pe marginea documentului menționat, de natură să demonstreze în ce măsură noua legiuire consacra tot ceea ce Regulamentul Organic realizase, pe drumul dezvoltării și consolidării rezervei feudale.

Comitetul boierilor mari moldoveni, însărcinat cu studierea bazelor regulamentare, conform cărora se reglementau relațiile dintre proprietari și țărani, în observațiile cu caracter de concluzii, incluse în documentul intitulat *jurnal privitor la îmbunătățirea boerescului*¹, formulează aceleași încheieri ca și cele cuprinse în documentul muntean.

Potrivit acestor încheieri, Regulamentul Organic este o legiuire dreaptă. În conformitate cu prescripțiile acestuia, „lucrătorul de pămînt nu este nici cum asuprit în acelea din partea sa îndatoriri, pentru locul de hrană ce primește de la proprietar, socotindu-se acel loc a acoperi îndestul capitalul locuitorului”².

¹ *Anul 1848 în Principatele Romîne*, tom. VI, București, 1910, pp. 281—285.

² Menționînd că în aprecierea lor au urmat o linie de mijloc, deoarece particularitățile locale fac imposibilă adoptarea unui alt principiu, boierii arată că în unele localități, mai puțin populate, „locul de hrană este mai puțin scump”, iar în altele, cu populație densă „scumpetea locului este covârșitoare”. Observația este interesantă și demonstrează, deși în chip indirect, că în general, în regiunile mai puțin populate, rezerva feudală era cu mult mai extinsă.

Zilele de pont, se menționează pe aceeași linie, nu sînt altceva decît plata în lucru, prin intermediul căreia, țaranul „despăgubește pe proprietar“¹. De asemenea, „cîtimea muncii ce se face de către locuitor, după pămîntul ce el primește de la proprietar, se plătește lucrul locuitorului“².

Ca o concluzie finală a tuturor acestor observații, boierii afirmă, deși nu într-o formă directă, principiul absolut al proprietății. „*Nedepărtindu-ne dar de principiul dreptății — subliniază aceștia — și de acel consfințit astăzi în toate părțile lumii, că proprietatea trebuie a fi respectată, spre a nu se risipi legăturile sociale*“, nu este necesar a se propune vreo scădere a obligațiilor țăranilor, deoarece „nu îndatoririle către proprietari i-a adus în netăgăduita de nimeni ticăloșie, în care se află, ci abuzurile întrebunțate asupra lor, în tot chipul, acum de la o vreme“. În consecință, singura soluție, și boierii moldoveni se situează și în această privință pe o platformă comună cu cei munteni, constă în aplicarea unor măsuri eficace, de natură să înlăture abuzurile³. Interpretarea tendențioasă este mult prea evidentă, pentru a mai necesita comentarii.

Așezămîntul din 1851 a lăsat țăranilor, în general, aceeași întindere de pămînt care le fusese atribuită prin Regulamentul Organic. Se adaugă în plus doar 20 de prăjini imaș. În schimb însă, obligațiile în muncă sînt mai grele. Noul așezămînt, luînd ca punct de plecare sarcinile incluse în majoritatea învoielilor regulamentare, le legiferează dîndu-le un caracter obligatoriu. Prin aceasta, legiuitorul are în vedere, în primul rînd, necesitățile de muncă ale rezervei⁴.

Desființarea unor obligații către stat, a îndatoririi de confecționare a coșarelor precum și suprimarea dijmei care, de altfel, fusese transformată în muncă încă din cursul anului 1848⁵, a oferit justificarea

¹ Denumirea de „zile de pont“ este caracterizată drept „*numire nenorocită, care a dat lumii o părută dreptate*, de a socoti pe proprietarul moldovean împilătorul locuitorului. *Anul 1848 în Principatele Romîne, pp. 281—285.*

² Boierii apreciază că, în raport cu clăcașii, situația răzeșilor este cu mult mai proastă. *Ibidem.*

³ Boierii constată că abuzurile s-au săvîrșit mai ales de către autorități, cu ocazia percepției îndatoririlor bănești. Sînt însă nevoiți să admită că „abuzul a adus pe locuitor a lucra și pentru unii din posesori, poate și pentru unii din proprietari, prin răstălmăcirea legiuirii, mult mai multe decît ea îl îndrituiește, uneori sub numire de învoială, care... în adevăr, era silnică sau meșteșugită, alteori sub numirea că locuitorul nu putea lăsa piinea boierească în pierzare... îl îndatora a lucra peste datoria lui, cu plată, atunci cînd piinea lui era în aceeași primejdie, alteori cu prefacerea lucrului în bani și din bani iarăși în lucru...“ Este recunoașterea unor practici pe care documentele analizate le confirmă. *Ibidem.* (Sublinierile sînt ale noastre).

⁴ În jurnalul Sfatului administrativ extraordinar, încheiat la 23 aprilie 1851, se precizează că lămurirea „cu cea mai mare exactitate, a tot ce în ponturi a fost nemărginit“, s-a făcut cu scopul înlăturării, pe viitor, a abuzurilor. Analiza comparativă a condițiilor de muncă stabilite de așezămînt, precum și a celor incluse în învoielile pe care le-am menționat, spre exemplificare, dovedește greutatea obligațiilor impuse țăranilor prin așezămîntul din 1851. Vezi, D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, vol. I, pp. 532, 536—539.

⁵ Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, nr. 2309, f. 188—191.

necesară pentru mărirea proporțională a obligațiilor în muncă ale țăranilor.

Lipsa de pământ, pe care așezămîntul nu o satisfacea, a deschis cale liberă învoielilor. Acestora li se crease o bază de plecare deosebit de avantajoasă pentru proprietari.

Așezămîntul, în întregul său, este considerat ca un sistem de reglementare tranzitorie, „pînă ce nămirile de pământ se vor putea face prin alcătuirii de bună voie”¹. Extinderea învoielilor, pe care condițiile incluse în legiuire o promova, precum și consacrarea drepturilor cîștigate de proprietate, deschidea perspective largi în vederea adaptării tot mai complete a acesteia la producția de mărfuri și la transformarea ei în proprietate absolută, liberă de orice îngrădire și sarcină.

Extinderea învoielilor — și acest lucru trebuie precizat — corespunzînd stadiului de dezvoltare al rezervei, crea premisele necesare în vederea lărgirii acesteia, prin acapararea întregului pământ.

În jurul căilor de rezolvare a problemei agrare, după 1851, se desfășoară o aprigă dispută teoretică. Expresia acestei dispute o constituie numeroasele broșuri și articole care apar în ambele principate, în perioada care merge pînă în preajma reformei din 1864. Din aceste materiale se desprind două poziții diametral opuse cu privire la modalitățile de rezolvare a chestiunii agrare. Pe prima poziție se situau partizanii soluționării pe cale burgheză a problemei, care propuneau eliberarea țăranilor și improprietărea lor pe locurile care le aveau în folosință în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic. Partizanii celei de-a doua poziții reprezentau punctul de vedere al marilor proprietari și susțineau desființarea șerbiei, eliberarea țăranilor, dar nu și improprietărea acestora. Aplicarea acestei soluții ar fi avut drept urmare transformarea în fapt a principiilor formulate în expunerea de motive a boierilor munteni; transformarea țăranilor, prin eliberare, în oameni stăpîni pe persoana și pe munca lor, cu alte cuvinte crearea unui proletariat agricol și transformarea proprietarilor în stăpîni absoluți ai moșiilor, prin înlocuirea dreptului condiționat feudal cu dreptul absolut burghez. Reiese evident faptul că soluțiile propuse aveau în vedere interese de clasă bine determinate. Ele contraveneau năzuințelor legitime ale țăranimii, care lupta pentru a intra în stăpînirea întregului pământ pe care-l muncea.

Problema agrară a constituit obiectul principal al disputelor politice între cele două clase, în întreaga perioadă care a precedat Unirii și apoi legii rurale din 1864. Părerile deosebite în privința rezolvării acesteia au ieșit în evidență, în mod deosebit, cu ocazia discutării problemei țărănești în Divanul ad-hoc.

„Încheierea majorității comitetului proprietarilor mari”, citită de C. Hurmuzachi, ca răspuns la propunerea deputaților pontăși, cuprinde o serie de importante date cu privire la principiile care au stat la baza așezămîntului din 1851 și la condițiile pe care acesta le-a creat

¹ D. C. Sturdza-Scheeanu. *op. cit.*, vol. I, p. 536.

marii proprietăți. Mistificînd cu bună știință realitatea istorică, boierii, printr-o argumentare vădit tendențioasă, încearcă să conteste dreptul țăranilor asupra pămîntului.

Boierii pretind că țăranii din Moldova sînt oameni liberi. În împrejurările în care populația era rară și mijloacele de exploatare reduse, proprietarii au acceptat ca locuitorii să lucreze o întindere mai mare de pămînt. Astăzi însă, se menționează în continuare în document, cînd populația a sporit și cînd o mare parte din locurile neproductive au fost puse la dispoziția locuitorilor, cînd suprafețele destinate agriculturii s-au extins și prețul pămîntului a crescut, iar prețul muncii, din cauza înmulțirii brațelor, n-a crescut în aceeași proporție, era firesc ca prin Regulament, ca și prin noul așezămînt, să se stabilească o proporție mai echitabilă între „anuala valoare a pămîntului ce proprietarul dă țăranului, cu lucrul ce acesta dă celui dintîi“.

Aurul și argintul intrat în țară — se afirmă pe aceeași linie — nu este rezultatul exclusiv al muncii țăranilor, așa cum arată aceștia, ci a fost produs, în mare parte și prin adaptarea moșiilor la producția de mărfuri, prin procurarea de inventar și de mijloace proprii de exploatare¹.

Articolul 123 din Regulamentul Organic, precum și articolul 16 din așezămîntul din 1851, argumentează în continuare boierii, au stabilit că, în împrejurările în care moșia este strîmtă, ea să se împartă în trei părți, din care două să fie date în folosință țăranilor. Dispoziția aceasta însă nu s-a extins asupra „întregului moșiei“, ci are în vedere doar „locul de hrană, imășul, finașul și locul de arătură, lăsînd a zice că măsura aceasta este numai o excepție pentru moșiile strîmte și prin urmare nu se poate generaliza și întinde asupra tuturor moșiilor“². Afirmatia reflectă, în mod clar, adevărata situație existentă în lumea agrară și verifică pe deplin faptul că, în realitate, proprietarii își alcătuiseră, în general, rezerve ale căror suprafețe depășeau cu mult o treime din moșii. Partajul se aplica, așa cum se sublinia mai sus, numai în împrejurări excepționale.

Proprietarii se declară de acord cu desființarea boierescului motivînd că, în condițiile de atunci, munca datorată de țăranii nu mai constituia „o dreaptă răsplătire a valorii pămîntului dat spre hrană“. Boierescul nu este de altfel, afirmau ei cu perfidie, un drept feudal ci doar „un echivalent al întrebunțării pămîntului; este prețul anual al po-

¹ În mare parte, spun boierii, acesta este provenit „și din însemnătoarele capitaluri întrebunțate de proprietari în cumpărături de vite și unelte de agricultură, în năimiri de argați și de lucrători, atît dintre proprii lor săteni, cît și din sate străine și din locuri depărtate, ba chiar și din alte țări, precum din Bucovina, Galiția și Transilvania. D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, seria I, vol. II, p. 21. Vezi, în această privință, și Arh. St. Iași, tr. 1765, op. 1009, f. 37 și urm.

² Acesta este răspunsul pe care proprietarii îl dau la afirmația din jalba clăcașilor, potrivit căreia, deși în conformitate cu Regulamentul boierii erau obligați să dea două treimi din moșie, acolo „unde nu va avea pămînt de ajuns de dat locuitorilor... unii dau alții nu dau, cine cum vrea“. D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, vol. II, pp. 21—22. (Ultima subliniere este a noastră. Celelalte sînt subliniate în text).

sesiei, plătit în lucru proprietarilor..." Nu recunosc dreptul țăranilor asupra pământului, invocînd argumentul, lipsit de fundament istoric, că acesta este „cîștigat prin titluri legale, prin titluri recunoscute de toate legislațiile lumii și de a noastră în deosebi". Acest fapt le conferă dreptul, conform vederilor lor, să se considere stăpîni asupra întregului trup al moșiiilor. Disproporția între prețul pământului și densitatea populației va putea fi înlăturată, admiteau boierii în încheierea argumentării lor, „numai prin alcătuirii de bună voie... măsură cerută și de economia politică".

Propunerile finale ale boierilor au în vedere tocmai aplicarea practică și consacrarea definitivă a principiilor formulate mai sus¹.

Boierii conservatori reacționari însă nu s-au mărginit numai la o simplă enunțare de principii, cu caracter pur teoretic. Au fost cazuri, după 1851, în care s-a încercat aplicarea directă și integrală a soluțiilor propuse de ei. Putem menționa, în această privință, încercarea făcută de N. Istrate pe două din moșiile sale, încercare care s-a soldat, după cum era și firesc, cu un eșec lamentabil². Condițiile nu erau coapte pentru trecerea directă și rapidă la regimul agrar convenabil acestora. Tocmai de aceea, moșierii, sprijinindu-se pe prevederile, cu totul favorabile lor, ale așezămîntului din 1851, au început o acțiune metodică de pregătire practică, în vederea creării unor condiții de natură să permită aplicarea integrală a soluției propusă de dînșii.

În condițiile în care grînele romînești sînt tot mai solicitate pe piața europeană, fapt care are drept consecință creșterea considerabilă a prețului pământului, munca de clacă nu mai satisfăcea necesitățile și nu mai constituia, pentru moșieri, un echivalent acceptabil în schimbul pământului care-l acordau țăranilor spre folosință. Această realitate este clar formulată, atît în documentul menționat mai sus, cît mai ales în broșurile lui Barbu Catargiu, reprezentantul cel mai autorizat al boierimii conservatoare muntene³.

Ca urmare a acestui fapt, speculînd lipsa de pămînt a țăranilor, boierii extind sistemul învoielilor și utilizează, în același timp, întreaga capacitate de muncă a țăranilor în scopul cultivării rezervei. Uzînd de diverse forme de constrîngere extraeconomice și profitînd de mizeria și lipsurile în care se zbătea țăranimea, provocate atît de condițiile obiective menționate mai sus, cît și de calamități naturale ca secetă, lăcuste sau recolte slabe, care-i sileau pe locuitori, ca în schimbul hranei, să-și vîndă forța de muncă cu ani înainte, boierii și-au asigurat brațele necesare pentru satisfacerea necesităților rezervei.

Este drept că așezămîntul din 1851, prin dispozițiile sale și mai ales prin generalizarea învoielilor, a pregătît terenul pentru dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură. Condițiile obiective au impus, de

¹ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, vol. II, pp. 23-28.

² G. h. Platon, *Frămîntări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, pp. 299-330.

³ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, seria I, vol. IV, pp. 338-370 etc.

asemenea, și extinderea muncii salariate, care însă, prin caracterul ei silnic și arbitrar, păstra încă un pronunțat caracter feudal.

S-ar părea, la prima vedere, că așezămîntul din 1851 nu aduce nici o schimbare în structura relațiilor agrare, dacă ne raportăm, mai ales, la învoielii. În ambele legiuiri, acestea constituiau baza de reglementare a relațiilor dintre proprietari și țărani. În această privință, s-ar părea că deosebirile sînt numai de natură cantitativă. O analiză mai atentă vedește însă și schimbări de ordin calitativ.

În perioada Regulamentului Organic, sporirea rezervei feudale, care a avut drept consecință limitarea dreptului de folosință al țăranilor asupra pămîntului și creșterea proporțională a obligațiilor în muncă ale acestora poate fi reprezentată printr-un raport cantitativ. Se avea în vedere creșterea producției cerealiere pentru obținerea unui profit maxim. La sfîrșitul perioadei regulamentare și apoi în epoca în care s-a aplicat așezămîntul din 1851, se păstrează și se adîncește chiar raportul cantitativ, prin aceea că se accelerează procesul de extindere a rezervei, fapt care influențează, în egală măsură, și asupra celor două corolare ale acesteia. Dar, spre deosebire de trecut, acestui proces cantitativ, în plină evoluție, i se adaugă elemente calitative noi. Proprietarii se străduiesc să justifice pe plan teoretic și să dea o consacrare juridică corespunzătoare unui proces care ajunsese la un stadiu de dezvoltare care depășea limitele dreptului feudal. Aceste strădăni erau cu atît mai justificate, din punctul lor de vedere, cu cît dreptul lor asupra pămîntului fusese contestat direct și public în timpul revoluției de la 1848. Consacrarea burgheză a drepturilor și titlurilor feudale urma să înlăture orice pretenție în legătură cu proprietatea care era recunoscută inviolabilă, și, în același timp, deschidea perspective noi, exploatării mai intense a moșiilor prin pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură.

Pe plan teoretic, atît Regulamentul Organic cît și așezămîntul din 1851 recunoșteau dreptul de a dispune în chip absolut asupra unei treimi din moșie. Proprietarii însă nu se declarau satisfăcuți numai cu acest avantaj. Nu se mai mulțumeau nici chiar cu consacrarea situației de fapt la care se ajunsese în 1851, potrivit căreia boierii dețineau jumătate din totalitatea pămînturilor de hrană. Pretindeau, nici mai mult nici mai puțin decît recunoașterea dreptului de stăpînire absolută asupra întregului pămînt. Pretenției acesteia nu i-au dat numai o formulare teoretică, abstractă, ci au început să-i creeze și un fundament practic corespunzător. Așezămîntul din 1851 deschidea perspective largi în acest sens. Tocmai aici apar elementele noi, de ordin calitativ, care imprimă un aspect deosebit perioadei de după 1851. Țăranul are, tot mai mult, situația unui chiriaș. Deși în practică boierescul și relațiile feudale se mai mențin, ele sînt acum altfel justificate de către moșieri. Lipsa de capital îl obligă pe țăran să închirieze pămîntul cu plata în muncă și pe proprietar să apeleze la această muncă. Lipsa inventarului, a priceperii și în general a altor condiții

nu puteau permite trecerea directă la o exploatare de tip capitalist al cărei beneficiar trebuia să fie moșierul. Trecerea urma să se facă treptat. Așezămîntul din 1851 era tocmai legiuirea care convenea acestui regim de tranziție. El trebuia să pregătească, mai ales prin extinderea învoielilor, trecerea spre forma nouă, în care proprietarul devenea stăpîn absolut asupra pămîntului, iar țăranul pe munca și pe persoana sa.

Aceste observații sînt suficiente, credem, pentru a arăta elementele noi sub raport calitativ, care se dezvoltă sub regimul așezămîntului din 1851. Procesul de deposedare a țăranilor se intensifică. De data aceasta apar și metode noi. Izgonirea care în perioada Regulamentului Organic constituia un eficace mijloc de apărare a proprietății împotriva mișcărilor țărănești, servește acum, în numeroase cazuri, ca armă de atac. Izgonind un mare număr de țărani, proprietarii le acaparau pămînturile. Faptul că izgoniri masive ale țăranilor se întînesc mai ales în perioada de după 1851, constituie o dovadă în plus că, după această dată, procesul de deposedare a țăranilor se intensifică. De asemenea, folosindu-se de mijloacele pe care noua legiuire le pune la dispoziție, proprietarii își delimitează mai cu strictețe rezerva. Devin mai scrupuloși în repartizarea locului de hrană și, în general, în exploatarea moșiilor. Acest lucru se desprinde, printre altele, și din generalizarea practicii de măsurare a moșiilor¹.

Procesul de acaparare, ilustrat evident de numeroase documente², a avut drept consecință creșterea în intensitate a frămîntărilor țărănești.

Locuitorii din satul Ceplenita și cătunele sale, din ținutul Iași, se împotrivesc să iasă la împărțirea locurilor de hrană. Pentru a înfrînge puterea de rezistență a țăranilor, proprietarul cere instituirea unei comisii speciale, însărcinată cu împărțirea pămînturilor³.

Locuitorilor satului Orofteana, din ținutul Dorohoi, li se repartizează, ca loc de hrană doar cîte o falce loc de arat, 1/2 falce finaț și niște ponoare pentru imaș, în total cîte 130 de prăjini. În schimb, sînt obligați cei care primiseră această întindere⁴, să îndeplinească toate obligațiile prevăzute de așezămînt. După expirarea termenului de arendare, proprietarul impune locuitorilor sporirea cantității de muncă. La refuzul acestora, le sînt luate pămînturile și li se dau, în compensație, altele „pe rîpi și ponoare... măsurîndu-le și acele cu prăjina de 24 palme, împărțindu-le cîte 10—15 prăjini în mai multe locuri”. Dregătorul ținutului raportează Departamentului din Lăuntru, la 21 mai 1856, că la jumătatea lunii mai, peste 60 locuitori umblau „bez-

¹ Gh. Platon, *Frămîntări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, loc. cit., p. 307.

² *Ibidem*, p. 305 și urm.

³ În cererea sa, din 29 noiembrie 1854, proprietarul arată că locuitorii „la cea mai mică chemare ce li s'a face, la a lor datorie... ei sar la par; satele sînt — continuă boierul — într-o desăvîrșită anarhie și sălbătăcie”. Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 30 399, f. 28, 31.

⁴ Un număr de 29 de locuitori, care fac numai jumătate din boeresc, primesc în medie cîte 70 de prăjini.

metici și fără o palmă de arătură¹. În aceeași situație se află și locuitorii satului Cărbunești, din ținutul Iași, care, în primăvara anului 1857, rămân fără semănături „după cum am rămas și în anii din urmă”².

Spre deosebire de perioada anterioară, caracteristic pentru etapa reprezentată de așezământul din 1851, deposedarea țăranimii de pământ capătă un ritm mai accelerat și o extensiune cu caracter general³. În măsură la fel de mare sporește și cantitatea de supramuncă stoarsă de la locuitori. Așa, de pildă, clăcașii din Livenii Mitropoliei, din ținutul Dorohoi, declară că „n-au mai cunoscut adevăratul pont în lucrarea pământului și a altor havalele; au lucrat fără măsură, pînă ce au isprăvit tot lucrul cimpului, în partea boerescurilor, încît strînsurile lor rămîn a se aduna în lunile de iarnă”⁴. Locuitorii din Lunganii-de-Sus, Iași, sînt siliți, de asemenea, prin intermediul forței armate, „să muncească cît va porunci posesorul, fără a cugeta măcar că există pont hotărîtor pentru satul acesta”⁵. Cei din Girov-Neamț arată, la rîndul lor, că boierescul, havalelele și podvezile le-au fost „îndoite și înzecite”. Am fost reduși, se plîng locuitorii „la cea mai desăvîrșită mizerie, prin silnice și crude schingiurii; au scurs și cea mai de pe urmă din sudorile noastre de sînge”⁶. Toate aceste cazuri particulare sînt generalizate, într-o formă deosebit de sugestivă, în propunerea deputaților pontășii, prezentată Divanului ad-hoc al Moldovei⁷.

Cu toate încercările autorităților centrale de a remedia situația, prin recomandările drastice care se fac dregătorilor⁸, procesul se desfășoară

¹ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 36 080. Învoiala cu arendașul fusese încheiată în cursul anului 1854.

² *Ibidem*, dosar nr. 39 521 (cererea din 9 aprilie 1857. Locuitorii arată în continuare că sînt munciiți „mai rău decît niște robi; lucrul boieresc am fost și sîntem siliți a face și a munci neconținîți”).

³ Sînt cazuri, așa cum întîlnim, spre exemplu, în satul Berlilești, din ținutul Tutova, în care unora dintre locuitori le mai este lăsată doar suprafața de 27 prăjini. (*Ibidem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 38 218, cererea locuitorilor din 26 aprilie 1857), sau chiar 14 prăjini, ca în satul Blaga-Vaslui, locuitorii fiind obligați să îndeplinească toate obligațiile boierescului (*Ibidem*, dos. 39 521, f. 272. Cererea din 14 iunie 1857). Vezi și dosarele 42 017, 38 959, 37 843, 38 687 etc.

⁴ *Ibidem*, dos. 36 101, f. 72, 83 (relatarea locuitorilor din februarie 1857).

⁵ *Ibidem*, dos. 39 684, f. 74, 85, 116 (cererea din 25 martie 1857).

⁶ *Ibidem*, dos. 35 299 (cererea din 29 februarie 1851). Vezi și dosarele 36 050, 37 983, 41 088, f. 453 etc.

⁷ În document se menționează, în această privință, următoarele: „Boierescul era odinioară șase și apoi 12 zile, de la răsăritul și pînă la sfințitul soarelui. Apoi s-a făcut lege ca să talmăcească ziua lăsată de d-zeu cît e de mare și boierescul s-a mărit; în urmă iar s-a mai talmăcit și boierescul s-a tot îngreuiat. Acum sînt 12 zile de pont, ziua cît luna, lucrăm din primăvară pînă în toamnă, lucrăm de cum se ia omătul și pînă da înghețul tot la boieresc. Lucrăm cît zice legea și mai des și peste lege, lucrăm și nu mai mîntuim, nu-i nici sărbătoare, nici lucrătoare”. D. C. S t u r d z a - S c h e e a n u, *op. cit.*, pp. 10—11.

⁸ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 35 635 (circulara Departamentului, din 18 iunie 1856, în care se atrăgea atenția dregătorilor asupra faptului că „mulți din stăpînitorii moșilor, călcînd condițiile așezământului de boieresc”, pretind de la locuitori „felurite dări și îndatoriri nelegiuite”). Vezi și dosar nr. 43 182.

șoară cu tot mai multă intensitate. Ca urmare a acestui fapt, mișcările țărănești capătă o deosebită amploare mai ales în perioada care a precedat Unirii¹.

În urma împrejurărilor menționate mai sus, rezerva feudală, în perioada de aplicare a așezămîntului din 1851, în raport cu perioada anterioară, s-a extins într-o măsură însemnată. Datele statistice confirmă acest lucru. Gruparea acestora oferă situația cuprinsă în următorul tabel :

Anul	Locul boieresc	Locul locuitorilor	Imașul boieresc	Imașul locuitorilor	Finașul boieresc	Finașul locuitorilor
1851 ²	322 206	218 507	128 606	123 013	139 987	124 191
1853 ³	325 925 ^{1/2}	207 567	125 492	131 658	123 029	112 130
1854 ⁴	287 245 ^{1/2}	174 005	120 876	122 693	112 229	107 810
1855 ⁵	308 410	197 718	108 970	126 852	100 231 ^{1/2}	92 426

Pentru a evidenția și mai mult raportul între rezerva boierească și suprafața deținută de clăcași, dăm în continuare situația generală pe anul 1853, păstrînd rubricile din tabelul de mai sus.

Ținutul ⁶	Arături și semănături		Imașul		Finașul	
	locul boieresc	al locuitorilor	boieresc	al locuitorilor	boieresc	al locuitorilor
Neamț	19 749 ^{1/2}	14 535	9 105	11 925	10 075	12 687
Botoșani	38 834 ^{1/2}	15 547 ^{1/2}	22 936	14 630	19 475	12 891
Fălciu	21 536	12 304	8 398	10 426	5 346	4 632
Tutova	29 426	18 922	11 028	0 328	4 557	3 610

¹ G. h. Platon, *Frământări țărănești din Moldova în preajma Unirii, loc. cit.*

² Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 44 780. Calculul este făcut în fâlci.

³ *Ibidem*, dos. 30 920.

⁴ Datele incluse în tabloul publicat de D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, vol. III, p. 242, coincid cu cele din dosarul tr. 1772, op. 2020, nr. 32 790. Am adăugat datele pentru ținutul Tutova, care se află în dosar, însă au fost omise în tabelul publicat. De asemenea, pentru a da o imagine cât mai aproape de realitate, în locul celor două ținuturi care lipseau (Botoșani și Covurlui), am inclus datele din tablele pe anul 1853.

⁵ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, vol. III, p. 243. Datele pentru ținuturile Iași și Tutova, care lipsesc din tabel, le-am luat din statistica din 1854.

⁶ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 30 920.

Ținutul	Arături și semănături		Imașul		Finajul	
	locul boieresc	al locuitorilor	boieresc	al locuitorilor	boieresc	al locuitorilor
Dorohoi	24 721	14 220	16 617	10 888	20 196	11 366
Suceava	21 985	12 442	6 472	8 597	7 288	17 006
Covurlui	28 312	20 509	12 713	18 058	4 561	5 380
Vaslui	19 829	13 953	4 519	8 123	5 814	6 805
Bacău	22 510	18 277 $\frac{1}{2}$	2 441	5 460	6 400	7 619
Tecuci	26 175	24 336	5 892	7 159	4 451	3 085
Putna	9 169 $\frac{1}{2}$	12 510	1 941	8 693	3 385	9 645
Iași	24 860	12 554	16 791	9 867	24 269	10 380
Roman	38 818	17 457	6 539	7 504	7 212	7 024
<i>Total</i>	325 925 $\frac{1}{2}$	207 567	125 492	131 658	123 029	112 130

Această situație generală nu corespunde, în același timp, și tuturor cazurilor particulare. Repartizarea inegală a populației în diferitele regiuni ale Moldovei făcea ca, pe multe moșii, raportul între rezerva feudală și suprafața deținută de clăcași să corespundă proporției de unu pe doi. Faptul acesta a determinat ca în relațiile dintre proprietari și țărani, pe teritoriul Moldovei luat în general, să se producă fenomene în aparență contradictorii. În timp ce de pe unele moșii țărani erau izgoniți sau se strămutau din cauza lipsei locului de hrană, proprietarii altora desfășurau o susținută acțiune în vederea atragerii brațelor de muncă disponibile. De asemenea, dacă pe unele moșii munca de clacă era suficientă pentru a acoperi necesitățile rezervei, pe altele însă, aceasta era cu totul insuficientă. De aici necesitatea de a recurge, din ce în ce mai frecvent, la munca salariată, necesară, mai ales, în perioada muncilor de vară. Pe piața internă a Moldovei, mâna de lucru liberă nu exista. Ea era suplinită de munca sezonieră a clăcașilor și mai ales de cea a locuitorilor birnici din Țîrguri și a locuitorilor veniți de peste graniță, din Transilvania și Bucovina mai ales.

Izgonirile, frecvente în special după 1851, precum și strămutările masive, caracteristice aceleiași perioade, creau, de asemenea, pe piața internă a Moldovei, o rezervă disponibilă de forță de muncă. Aceasta

însă, din cauza particularităților de dezvoltare ale țării, era întrebuințată tot în agricultură și în loc să contribuie la destrămarea economiei feudale, contribuia, în oarecare măsură, la consolidarea acesteia. Discutarea acestor probleme, depășește însă limitele lucrării de față. Este suficient să accentuăm asupra faptului că, în preajma reformei din 1864, suprafața de pământ inclusă în rezerva feudală, luată în general, depășea cu mult pe cea deținută de țărani clăcași. Limitarea dreptului de folosință s-a resimțit cu atât mai acut cu cât, în această perioadă, populația a crescut simțitor din punct de vedere numeric.

Stadiul la care ajunsese acest proces este determinat de criza sistemului feudal și, prin el însuși, contribuia la adincirea acesteia. Rezolvarea crizei era întrevăzută diferit, în raport cu interesele deosebite ale claselor sociale. Boierii doreau consacarea juridică cuprinzătoare și definitivă a drepturilor cîștigate și extinderea acestora, prin recunoașterea dreptului de proprietate burghez asupra întregii suprafețe de pământ. Țăranii, la rîndul lor, își exprimă prin luptă, dorința fermă de a se ajunge la înlăturarea servituților feudale și la eliberarea lor prin împroprietărire. De partea acestora, cu limite și rezerve, se va afla o parte a burgheziei, interesată în consolidarea pozițiilor sale economice și în participarea corespunzătoare la viața politică.

Lupta pentru rezolvarea problemei agrare a influențat asupra tuturor evenimentelor de natură socială și politică, ce s-au desfășurat în perioada de pînă la 1864.

Din cele relatate pînă acum, se desprind următoarele concluzii: Evoluția rezervei feudale, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864, constituie o parte și se integrează organic în procesul general de descompunere a feudalismului pe teritoriul patriei noastre. Schimbările cantitative, survenite în evoluția desfășurată timp de aproape un secol, reflectă transformările adînci care se produc în structura economică. Dezvoltarea economiei de mărfuri, trebuința unei producții sporite de cereale, necesare schimbului intern și comerțului internațional, în care țările romîne încep să fie antrenate, atrag după sine schimbările corespunzătoare în structura domeniului feudal. Acesta se adaptează, din ce în ce mai mult, producției de mărfuri. Unul dintre elementele cele mai caracteristice, care vădește această tendință spre adaptare, îl formează constituirea și lărgirea treptată a rezervei feudale, singura capabilă să producă o cantitate corespunzătoare de cereale.

Împrejurările proprii, de natură economică și politică, ale dezvoltării Principatelor Romîne, nu au dus însă la creșterea în aceeași măsură și a relațiilor de producție capitaliste. Dimpotrivă, ele au determinat o agravare a exploatării feudale, exprimată concret prin înăsprirea obligațiilor în muncă ale țăranilor și prin întărirea dependenței reale. Creșterea teritorială a rezervei, care a afectat serios dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, a atras după sine sporirea zilelor de muncă, direct sau prin mijlocirea nartului și a invoielilor

și limitarea dreptului de strămutare. Acestea au fost atribute inseparabil legate de rezervă și variază în cursul întregii perioade, în funcție de întinderea și necesitățile mereu sporite ale acesteia. Paralel cu extinderea rezervei, stăpînii de pămînt se străduiesc să dea acesteia o consacrare juridică corespunzătoare, încercînd, prin diferite mijloace, să degajeze proprietățile de unele servituți feudale care le stînjeneau dezvoltarea potrivit noilor cerințe. Semnificativă în această privință este instituirea dreptului de stăpînire absolută asupra pădurilor precum și anularea dreptului de *protimisis* al țăranilor la arendarea moșiilor.

În preajma Regulamentului Organic. în urma unei evoluții destul de rapide, rezerva feudală era puternic constituită și consolidată. Marii boieri moldoveni, prin „Sobornicescul hrisov“ din 1827, obțin și consacrarea juridică corespunzătoare.

Desființarea monopolului economic otoman, în urma tratatului de la Adrianopol, deschidea largi perspective de dezvoltare comerțului cu grîne. Regulamentul Organic, expresie a intereselor de clasă ale marii boierimi, consacră, într-o formă largă și cuprinzătoare, tot ceea ce marea proprietate realizase pe drumul adaptării ei la producția de mărfuri, în întreaga perioadă anterioară. În același timp, prin dispozițiile sale, legiuirea oferă noi și însemnate drepturi și creează și premisele corespunzătoare evoluției ulterioare.

Reducînd la jumătate pămîntul dat în folosință țăranilor și accentuînd, prin mijlocirea nartului, obligațiile în muncă ale acestora, Regulamentul sporește considerabil întinderea rezervei feudale, asigurîndu-i, în același timp, și brațele de muncă necesare. Dacă pînă la Regulamentul Organic mai putem vorbi de un oarecare echilibru, între rezerva feudală și pămîntul deținut de țărani, care putea fi menținut, în general, prin faptul că locuitorii aveau libertatea să-și completeze întinderile necesare de pămînt prin defrișări, deșteleniri sau învoieli speciale, în perioada regulamentară acest echilibru este sfărîmat.

Folosind dispozițiile legii ca bază de plecare, proprietarii, speculînd lipsa de pămînt a țăranilor, impun acestora, prin învoieli, obligații exorbitante în muncă. În felul acesta ei pot lucra, în folosul lor, întinderi cu mult mai mari de pămînt. Țăranul este redus la suprafața pe care i-o acorda Regulamentul. Dreptul de a defrișa sau deșteleni pămînturi noi este rezervat exclusiv stăpînului moșiei, care-l acordă în schimbul unor obligații deosebit de împovărătoare.

În perioada Regulamentului Organic, întinderea rezervei feudale sporește. La pămînturile posedate anterior se adaugă altele noi, obținute prin defrișări sau deșteleniri masive și prin reducerea dreptului de folosință a țăranilor chiar sub limita prevăzută de legiuire. Regulamentul înzestrăse statul, în care puterea politică o deținea, în mod exclusiv, marea boierime, cu suficiente mijloace de constrîngere. pentru a asigura acesteia cîștig de cauză în acțiunea de spoliere a țăranimii.

Analiza datelor statistice vădește faptul că spre sfârșitul acestei perioade, procesul de acaparare atinsese o asemenea amploare, încît rezerva feudală, în general, depășea ca întindere suprafața dată în folosința țăranilor. Cifrele sînt cu atît mai grăitoare, dacă avem în vedere sporul apreciabil al populației.

Așezămîntul din 1851, care constituie începutul unei noi etape în evoluția rezervei feudale, consacră într-o formă mai cuprinzătoare, tot ceea ce marea proprietate obținuse în timpul perioadei regulamentare. Raptului și spolierilor succesive li se dă și o formulare teoretică corespunzătoare, de natură să justifice noile pretenții ale boierilor. Așezămîntul creează premisele necesare în vederea transformării proprietății condiționate feudale în proprietate absolută burgheză și, în intenția legiuitorului, el constituia o formă tranzitorie, care urma să netezească drumul pentru transformarea moșierului în stăpîn absolut asupra întregului pămînt și pentru proletarizarea țăranului, declarat liber și stăpîn doar pe persoana și pe forța sa de muncă.

Înmulțirea obligațiilor în muncă precum și extinderea sistemului de învoieli, cuprinse în legiure, corespundeau profilului nou al rezervei feudale devenită mare furnizoare de grîne pentru piața internațională. Extinderea rezervei feudale și implicațiile pe care acest fapt le-a avut asupra vieții economice și sociale mai ales prin limitarea dreptului de folosință al țăranilor asupra pămîntului și stoarcerea supramuncii pînă la ultimele ei limite, sînt oglindite veridic în materialul statistic precum și în documentele vremii.

Disproporția dintre suprafața de pămînt deținută de proprietari și cea dată țăranilor spre folosință, devine din ce în ce mai mare și se accentuează pe măsură ce crește populația.

Numai urmărind această evoluție putem înțelege sensul și caracterul legiurii agrare din 1864, care constituie punctul final al acesteia.

În literatura noastră istorică actuală s-a arătat, în general, vorbindu-se de legea rurală din 1864, că aceasta „a consfințit știrbirile repetate ale pămîntului posedat de țărani, știrbiri săvîrșite de boieri în diferite ocazii, în special la 1805 și 1831”¹, că, în felul în care a fost aplicată, „a însemnat mai degrabă o expropriere a țăranilor și o împrumietărire a boierilor”² sau, mai tranșant, ea a constituit „o expropriere în masă a țăranimii de o mare parte din pămînt, iar a unora chiar de întregul pămînt arabil”³.

În general, se creează impresia că legiuirea din 1864, mai ales prin modul ei de aplicare, a desopdat pe țărani de pămînt. Din întreaga suprafață deținută de moșieri (evaluarea se face pentru ambele principate) aceștia „au fost obligați să cedeze — se arată pe aceeași linie

¹ I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura Romîniei*, vol. I, București, 1956, p. 102.

² D. Ionescu, Gh. Tuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957, p. 142.

³ N. N. Constantinescu, *Aspecte ale dezvoltării capitalismului premonopolist în România*, București, 1957, p. 15.

— foștilor clăcași numai aproximativ 15% din această suprafață, *deși legea recunoștea sătenilor dreptul pînă la două treimi din întinderea moșiilor*¹.

Oricît de mare ar fi fost abuzul săvîrșit la aplicarea legiurii, oricîți clăcași ar fi fost îndepărtați, prin diferite mijloace, de la împrăștiere, nu s-ar fi putut ajunge totuși la o expropriere atît de masivă. În loc să primească două treimi din moșii, țăraniii primesc, în general, 15% din întinderea acestora. Un asemenea act ar fi avut rolul nu să atenueze, ci să declanșeze o răscoală țărănească, cu caracter general, a cărei iminență era văzută de mulți dintre contemporani.

Nu putem nega, desigur, că prin legea rurală și mai ales prin modul său de aplicare, suprafețele de pămînt ale țăranilor au fost reduse, mulți dintre aceștia au fost excluși de la împrăștiere, iar cei împrăștiți au primit terenurile cele mai puțin fertile ale moșiilor. Deposedaarea masivă însă nu s-a efectuat prin legea din 1864. Aceasta se efectuase anterior în urma unei evoluții de aproape un secol. Legea nu a făcut decît să dea consacraarea juridică unei situații existente în fapt. Ea constituie un rezultat al trădării burgheziei, al compromisului încheiat de aceasta cu moșierimea. Legea rurală din 1864 nu a expropriat pe moșieri, ci a recunoscut acestora titlurile și beneficiile la care aspiraseră. Întinderea infimă cu care țăranii au fost împrăștiți reprezintă prețul cu care burghezia a fost plătită pentru trădarea propriului său program revoluționar.

Problema al cărei contur general l-am schițat în lucrarea de față, este, așa cum s-a putut constata, foarte complexă. Ea poate forma obiectul unor lucrări mai largi și mai aprofundate, care să aibă în vedere, în egală măsură, și evoluția corespunzătoare din Țara Românească.

¹ I. Adam și N. Marcu, *op. cit.*, pp. 102—103. În continuare, pe baza analizei statistice, se arată că „reforma agrară din 1864 a însemnat de fapt o legiferare a exproprierii țăranilor, care au primit numai o treime sau chiar o pătrime din pămîntul ce l-au avut în 1805; față de 1831, de asemenea, datele de la 1864 vădesc noi „tăieturi”, care se pot compara cu cunoscutele *otrezki* din Rusia”. Constatarea, deși are în vedere procesul dialectic al creșterii rezervei feudale, în dauna loturilor deținute de țărani, nu este completă. Ea se referă mai mult la anumite date și nu explică în manieră precisă cauzele situației create prin legea rurală din 1864. (Sublinierea din text este a noastră).